

Fira nattvard

BREV FRÅN BISKOPARNA TILL SVENSKA KYRKANS
PRÄSTER OCH FÖRSAMLINGAR

Fira nattvard

*Brev från biskoparna till Svenska kyrkans
präster och församlingar*

ARTIKELNR: SK19344

SVENSKA KYRKAN, BISKOPSMÖTET, UPPSALA 2020

ORIGINAL: Kärnhuset

TRYCK: Åtta.45 Tryckeri

ISSN: 1654-0085

Baksidan pryds av ärkebiskopens vapen.

OMSLAGSBILD: Albin Hillert

Innehåll

Förord	7
I När vi delar det bröd som han oss ger ...	11
Nådens och samhörighetens måltid	11
II ... då förnyas vårt liv av den kärlek som aldrig dör	15
Sakrament – ett mysterium	15
III All din nåd du ger oss	22
Evangelisk-luthersk nattvardssyn	22
IV Här är de döptas hem	28
Relationen mellan dop och nattvard	28
V Du är vårt hjärtas fred	31
Syndabekännelse och förlåtelse	31
VI Som spridda sädeskornen	33
Gemenskap i Kristi kropp	33

VII De djup som ryms i Guds barmhärtighet	35
Nattvardens motiv	35
Vad innebär motiv och motivrikedom?	35
Utvecklingen av nattvardsmotiven	37
Fem motiv som förenar många kyrkor	38
Tacksägelse till Fadern	39
Åminnelse av Kristus	40
Nedkallande av den heliga Anden	41
De troendes gemenskap	43
Gudsrikets måltid	45
VIII Öppnad är en räddningsväg	50
Den judiska påskmåltiden och nattvarden	50
IX Av dig vi fått vad vi bär fram	53
Nattvarden i kyrkans och teologins historia	53
X Så må din kyrka samlas	62
Nattvarden i den ekumeniska rörelsen	62
Evangelisk-luthersk och romersk-katolsk syn	63
Evangelisk-luthersk och ortodox syn	65
Evangelisk-luthersk och reformert syn	67
Evangelisk-luthersk och anglikansk syn	68
Gåva och utmaning	69

Vanliga frågor	71
Vad betyder det att nattvarden ska firas i församlingens gemenskap?	71
När ska vi fira nattvard?	72
Hur ofta kan vi fira nattvard?	72
Vad lär vår kyrka om nattvard till den som inte är döpt?	73
Hur inkluderas odöpta konfirmander när vi firar nattvard?	76
När är barnen välkomna till nattvarden?	77
Hur firar vi nattvard i ekumeniska sammanhang?	78
Vilka nattvardsböner får användas?	79
Vilket bröd och vin ska användas?	80
Vilka kan dela ut nattvardens gåvor?	82
Hur ska gåvorna hanteras efter måltiden?	82
Hopp och glädje att ge	85
Noter	88
Psalmförteckning	95
Bildförteckning	96

Förord

FÖR NIO ÅR SEDAN skrev Svenska kyrkans biskopar *Leva i dopet. Brev från biskoparna till Svenska kyrkans präster och församlingar* (2011). Med *Fira nattvard* finns nu biskopsbrev om båda sakramenten.

Att döpa och fira det innerlighetens mysterium som nattvarden är – det finns självklart i kyrkans centrum. För ”kyrkan är de heligas församling, i vilken evangelium rent förkunnas och sakramenten rätt förvaltas”, som den Augsburgska bekännelsen (artikel 7) säger.

Vår kyrka har varit med om en nattvardsväckelse. I dag firar vi nattvarden oftare och fler människor tar emot den än för bara några decennier sedan. Den söndagliga högmässan firas i allt fler församlingar och veckomässor har sin fasta plats i församlingarnas livsrytm. Det kan egentligen inte vara annorlunda, eftersom att fira nattvard är, med bekännelsens ord från 1500-talet, att minnas Kristus, att minnas hans välgärningar och att med våra sinnen uppfatta att de i sanning räcks åt oss (artikel 13).

Detta biskopsbrev behandlar teologiska, ekumeniska och historiska perspektiv såväl som vanliga praktiska och pastorala frågor. Brevet lyfter fram den motivrikedom i nattvardsfirandet som förklarar de flesta kyrkorna i dag.

Nåd är ett nyckelord i kristen tro. Vi lever mer av det vi får än av det vi gör eller äger. Gud är den som återupprättar relationen med

oss, och ingenting kan skilja oss från Guds kärlek och samhörigheten med Gud. Detta evangelium är grunden för kyrkans liv och arbete. Det räcks oss i Guds ord, dopet och nattvarden.

Nattvardens bordsgemenskap förvissas oss om och om igen att vi är kyrkan, att vi lever i världen med en mission, ett uppdrag att vittna om Guds rike. Samtidigt som vi fortsätter att be att Jesus Kristus må uppenbara för oss sitt bords hemlighet – ett enda bröd och en enda mänsklighet.

Uppsala, januari 2020

A handwritten signature in black ink that reads "Antje Jackelén". The signature is written in a cursive, flowing style.

Antje Jackelén
Ärkebiskop

I När vi delar det bröd som han oss ger ...

Nådens och samhörighetens måltid

I filmen Babettes gästabud, efter Karen Blixens roman med samma namn, är nådens och samhörighetens omvandlande kraft genom måltiden framträdande. Berättelsen handlar om en ung fransk kvinna som kommer till en liten by i Norge en stormig natt i slutet av 1800-talet. Babette har förlorat allt hon äger i oroligheterna i Frankrike, flytt och söker skydd i den lilla byn hos två systrar där hon får arbete som hushållerska. Hon försöker anpassa sig till det strängt religiösa sammanhanget, men förblir ändå en främling. Efter många år får Babette nyheten om att hon vunnit en stor summa pengar. Hon ber de båda systrarna om att få laga en riktig fransk festmåltid, ett överdådigt gästabud. Vid den festen dyker en gammal general upp. Han var i byn när han var ung och var då förälskad i en av systrarna. Nu kommer han tillbaka till festen, till Babettes gästabud. Måltidens jordiska överdåd, den återfunna gemenskapen och försoningen som sker genom detta öppnar en sakramental dimension. I ett tal ger han uttryck åt det.

Vi människor ... är kortsynta. Vi vet att det finns nåd i universum. Men i vår mänskliga kortsynthet föreställer vi oss till

och med den gudomliga nåden som ändlig. [---] Men den stunden kommer, när våra ögon öppnas och då vi förstår att nåden är oändlig. Den begär ingenting annat av oss än att vi skall förvänta den i tillit och erkänna den med tacksamhet. Den ställer inga villkor och utväljer inte någon särskild bland oss; den förklarar allmän amnesti.¹

Bibeln innehåller många berättelser om måltiden som befriar och upprättar människan, ger tillbaka det som gått förlorat och förändrar genom gemenskapens och kärlekens kraft. Abraham och Sara, som väntar på att löftet om ett barn ska gå i uppfyllelse, visar stor gästfrihet när de får besök i Mamres lund och löftet bekräftas (Första Moseboken 18:1–15). De äldste i Guds folk åt förbundsmåltid tillsammans på Sinai berg efter befrielsen från slaveriet (Andra Moseboken 24:11). Den förlorade sonen hade gjort slut på sitt arv och han såg ingen annan lösning än att återvända hem, trots att han inte längre ansåg sig värd att kallas son. Fadern sprang ut, mötte honom och ställde till med stor fest (Lukasevangeliet 15:11–32). De fem bröd som aldrig skulle räcka till de tusentals människor som var samlade, delade Jesus så att alla blev mätta (Matteusevangeliet 14:13–21). Sin sista natt åt Jesus tillsammans med lärjungarna och efter sin uppståndelse gav han sig till känna för dem genom att bryta brödet (Matteusevangeliet 26:26–29, Lukasevangeliet 24:30–31).

Sedan urminnes tider är måltiden den mänskliga gemenskapens grundläggande form. Måltiden ger uttryck för mänskliga behov, att ta emot liv och att dela det i gästfrihet och gemenskap med varandra.

Den betydelse som måltiden har för människors gemenskap och liv använde Jesus som en utgångspunkt när han instiftade nattvarden. Att i nattvarden dela bröd och vin gör oss till en gränsöverskridande gemenskap med varandra och med Gud.

I Apostlagärningarna berättar evangelisten Lukas om hur den kristna gemenskapen och enheten gestaltades i urkyrkan. Han visar att detta är en fortsättning på Guds frälsningsplan för alla människor.

Och de deltog troget i apostlarnas undervisning och den inbördes hjälpen, i brödbrytandet och bönerna. Alla människor bävade: många under och tecken gjordes genom apostlarna. De troende fortsatte att samlas och hade allting gemensamt. De sålde allt vad de ägde och hade och delade ut åt alla, efter vars och ens behov. De höll samman och möttes varje dag troget i templet, och i hemmen bröt de brödet och höll måltid med varandra i jublande, uppriktig glädje. De prisade Gud och var omtyckta av hela folket. Och Herren lät var dag nya människor bli frälsta och förena sig med dem. (Apostlagärningarna 2:42-47)

Nattvarden gestaltar och fördjupar att det är vår kallelse att leva i gemenskap med Gud, varandra och hela skapelsen. Att äta tillsammans är ett uttryck för samhörighet, fred och delande. Att verka för fred och att vara beredd att dela med oss till andra är den sändning vi får i nattvarden firande. Nattvardsmåltiden ger oss en försmak av den himmelska verklighet där fred och rättvisa råder. Detta löfte ger oss hopp och handlingskraft.

II ... då förnyas vårt liv av den kärlek som aldrig dör

Sakrament – ett mysterium

Orden ”för dig utgiven” och ”för dig utgjutet” är tillsammans med det konkreta ätandet och drickandet huvudsaken i nattvardens måltid. Den som litar på orden har vad de säger, nämligen syndernas förlåtelse, och med den, liv och salighet, står det i Martin Luthers lilla katekes som svar på frågan hur ätande och drickande kan ha en sådan kraft.² Orden skapar en verklighet.

Tecken, symbol och sakrament

Dop och nattvard är de två sakramenten i vår kyrka. Skillnaden mellan tecken, symbol och sakrament kan förklaras på olika sätt. I biskopsbrevet *Leva i dopet* ges denna förklaring:

Ett tecken har inte någon given betydelse. Man måste komma överens om vad det betyder. Att triangelformade vägmärken varnar och runda uttrycker förbud är resultatet av beslut. Det finns inget inre samband mellan form och innehåll. Symboler har på ett annat sätt del i det de betecknar. Vigslingor är till exempel symboler som är så nära förknippade med äktenskapets ingående att det upplevs svårt att tappa sin ring.

Äktenskapet består givetvis utan ringarna, men symbolen har en betydligt starkare funktion än ett tecken. Sakrament är heliga handlingar som åstadkommer vad de lovar. Handlingens helighet kommer av att vi tror att det är Gud som verkar genom den. Ett sakrament förmedlar nåd. Det är därför mer än en symbol och betydligt mer än ett tecken.³

I ett sakrament förenas något materiellt – vatten, bröd, vin – med Guds ord och när det tas emot sker något verkligt. Orden som sägs har en performativ funktion, det vill säga det sker något i samma stund som orden sägs. När Gud i skapelseberättelsen säger ”ljus bli till” skapas ljuset (Första Moseboken 1:14). När orden ”jag älskar dig” sägs till en älskad människa sker kärleken. När instiftelseorden uttalas är det en verklighet att Kristus är där. Vi kan erfara språkets begränsning när vi vill uttrycka vad som sker i nattvarden. Samtidigt ger orden vägledning. I internationella ekumeniska sammanhang används ibland det engelska begreppet *effective sign*. Med detta uttrycks att nattvarden skapar den verklighet den gestaltar.⁴

Vid nattvarden instiftande talade Jesus om brödet och vinet som sin kropp och sitt blod. Hans ord uppfattades från första början konkret. Paulus skriver därför:

Välsignelsens bägare som vi välsignar, ger den oss inte gemenskap med Kristi blod? Brödet som vi bryter, ger det oss inte gemenskap med Kristi kropp? (1 Korinthierbrevet 10:16–17).

När vi tar emot gåvorna uttrycker vi samtidigt vår bekännelse till den uppståndne Kristus. Därför säger vi i nattvardsbönen:

Din död förkunnar vi, Herre,
din uppståndelse bekänner vi
till dess du kommer åter i härlighet.

Mysterium

I västkyrklig tradition kom de heliga handlingarna att kallas sakrament (av latinets *sacramentum*). Östlig tradition talar om mysterier (av grekiskans *mysterion*). Samtidigt som nattvarden uppenbarar, pekar på, och visar oss Guds verklighet är sakramentet också ett mysterium, en hemlighet. Det kan leda tankarna till en hemlighet som bara visas för den som har särskilda nycklar eller koder. Men när vi talar om nattvarden som mysterium är det för att beskriva att sakramentet rymmer ett stort djup med mycket för oss att upptäcka. I brödet, vinet och ordet gestaltas hela evangeliets berättelse om Guds kärlek till människan genom Jesus Kristus. Orden som sjungs eller läses i den del av nattvardsbönen som kommer före instiftelseorden, de olika prefationerna, hjälper oss att tyda nattvarens innebörd. I jultiden firar vi nattvard i ljuset av Guds människoblivande, inkarnationen:

Ty så älskade du världen
att du lät din Son bli människa för vår skull.
I honom är vi ditt folk,
frälsta från mörkret till ditt underbara ljus.

Under fastan närmar vi oss passionsberättelsen med lidandet i fokus:

Han gick lidandets och lydnadens väg
för att den som tror på honom
ska vara räddad från död till liv,
och i sin nattvard ger han oss
det yttersta beviset på sin kärlek.

I påsktiden framför vi lovsången över det nya livet:

Honom har du uppväckt från de döda
och så fött oss på nytt till ett levande hopp.
Det gamla är nu förgånget,
den fallna skapelsen återlöst,
och livet har trätt fram på nytt i honom.
Därför strålar hela världen i påskens glädje,
och därför sjunger vi din ära
och förkunnar ditt lov utan ände.

I nattvardens mysterium möter vi Guds helighet. Gud är den som håller hela världen i sin hand. Därför är Gud den ende som har allt som vi saknar. Det är en tröst att vila i att Gud, som har den makt vi saknar, omsluter oss och ger sig själv åt oss i nattvarden. Mötet med Gud kan överväldiga oss. I *Lilla katekesen* börjar varje förklaring av budorden med att vi ska "frukta och älska Gud". I vardagsspråket är frukta det samma som att vara rädd, men här har ordet en annan klang. Frukta handlar här om mötet med Guds helighet, att vi har en relation till Gud, är beroende av Guds makt och förmåga och samtidigt är trygga i att Gud älskar oss. Gud använder sin makt för att leda oss rätt, även när vi inte förstår Guds mening eller helt saknar ord.⁵

III All din nåd du ger oss

Evangelisk-luthersk nattvardssyn

Martin Luther ser nattvarden som ett livsmedel i djupaste mening. I *Stora katekesen* skriver han att nattvarden är ”ett alltigenom hälso-samt, tröstligt läkemedel som hjälper dig och giver dig liv både till kropp och själ. Ty där själen blivit frisk, där har också kroppen fått hjälp.”⁶ Han betonar att den som vill vara en lärjunge ska gå till nattvarden ofta, eftersom vi så länge vi lever alltid kommer att vara syndare. För livet i världen behöver vi gång på gång allt det som nattvarden ger.

Den fråga som Luther besvarar i *Stora katekesens* del om altarets sakrament är hur den enkla handling som nattvarden är kan åstadkomma sådan verkan. Svaret är att det är genom att ordet kommer till elementen som de blir ett sakrament, skriver han med hänvisning till Augustinus. Ett sakrament ska, enligt Luther, vara direkt instiftat av Jesus och bära löfte om en andlig gåva som förmedlas genom ett jordiskt element.⁷

Att gå till nattvarden är en akt av tillit till Guds löfte. I evangelisk-luthersk tradition är tron i betydelsen tillit grundläggande. Det finns nämligen ingen möjlighet att resonera sig fram till när man är tillräckligt förberedd för att ta emot sakramentet. Tron är tilliten till att Kristus tar emot oss och ger oss den nåd och tröst som vi längtar efter. Man kan inte vänta på att bli värdig eller färdig. I stället får man säga:

Jag skulle väl gärna vilja vara värdig, men jag kommer icke på grund av någon min värdighet, utan på grund av ditt ord, därför att du har befallt det och jag gärna vill vara din lärjunge, med min värdighet må det sedan gå huru det kan.⁸

För att tilliten ska ha något att hålla sig vid behöver varje kristen förstå något av nattvarens innebörd. Det finns därför ett nära samband mellan nattvarden, förkunnelsen och undervisningen. Nattvarden är inte obegriplig, även om den rymmer det ofattbara. Detta kan vi aldrig någonsin fullt förstå, men vi får ändå hålla fast vid det i tillit. Det är ett av skälen till att vi ofta bör gå till nattvarden.

Det är angeläget att nattvarden ska göras tillgänglig för alla döpta. Förkunnelse och undervisning ska syfta till att visa på och förmedla evangelium om syndernas förlåtelse, om upprättelse och befrielse. Alla har rätt att känna till att det finns läkande medel mot det som skadar och bryter ner livet. Även då ingenting ändras i det yttre, ger evangeliet tröst. Den kunskapen måste ständigt erövrats eftersom vi lever i syndens verklighet. När tilliten utmanas, ska den kunna återfå fästet genom predikan och undervisning.

Att sjunga psalmer har stor betydelse för att väcka och befästa tro. Det ger näring till tilliten och fördjupar kunskapen. Genom att reformatorerna använde sin tids kända melodier blev det enkelt för människor att sjunga in trons innehåll. En av Martin Luthers nattvardspsalmer har bearbetats av Anders Frostenson och finns i *Den svenska psalmboken*.⁹ Den innehåller det grundläggande i en evangelisk-

luthersk syn på nattvardens innebörd. Den kan man meditera länge över – och det är också meningen. Vi ska här lyfta fram några tankar ur varje strof.

Gud vare lovad! Han som i sin godhet
mättar oss vid nattvardsbordet.
Brödet är Kristi kropp och vinet blodet.
Låt det komma oss till godo.
Herre, förbarma dig.
Med den kropp din mor Maria bar,
med den kropp du utgav för envar
och ditt heliga blod
hjälp oss, Gud, ge oss nytt mod.
Herre, förbarma dig.

Vi kommer till nattvarden i tillitsfull förväntan och med en hunger efter liv. Nattvarden ger mättnad och mod som vi behöver för livet här. Det himmelska och det jordiska möts. Jesus jordiska kropp, som föddes av Maria, är den kropp som är utgiven för alla. Kristus är närvarande i brödet och vinet. När de tas emot berörs vi av nåden, så att vi med tillförsikt kan ta oss an våra livsvillkor.

Kroppen på korset, som för oss blev pinad,
död, uppstånden, ger oss livet.
Gud kunde inget större för oss göra.
Herre, öppna våra ögon.
Herre, förbarma dig.
Gränslös, Gud, den kärlek som dig drev.
På ditt kors en värld försonad blev.
All vår skuld är betald.
Gud vår Fader, vi hans barn.
Herre, förbarma dig.

Det finns inget som ligger utanför den förändring som Jesus död och uppståndelse innebär. Genom detta segrar livet och kärleken. Försoningen utplånar allt som skiljer oss från Gud och relationen är återupprättad. Frälsningen gäller inte bara de kristna, inte bara människorna, den har kosmiska dimensioner. Korset står i alltets mitt.¹⁰ I psalmen ber vi Gud om hjälp att se vad Gud gör för världen. Försoningen är knuten till skeendet den första påsken, men det är också en verklighet här och nu. Guds handlande är dynamiskt, Guds verk är pågående.

Du oss välsignar, all din nåd du ger oss.
Lär oss, Gud, att dela med oss.
Hjälp att vår nattvard inte blir förgäves,
men förnyar våra hjärtan:

Herre, förbarma dig.
Tag ej bort din Ande, låt den bo
mitt ibland oss, skapa enhet, tro.
Låt din kyrka få bli
genomströmmad av ditt liv.
Herre, förbarma dig.

Samvaron med Gud sänder oss ut i världen med förnyade hjärtan. Nåden och rättvisan hör samman. Gåvan vi fått väcker viljan att göra gott. Tron är både vardaglig och världstillvänd. Vi ber om att kyrkan blir ett redskap för Guds goda makt som genomströmmar den i alla dess delar, ut i minsta kapillär. Nattvarden tas emot individuellt, men kallelsen är alltid gemensam. Det finns en balans mellan det individuella och det kollektiva. Gemensam är också bönesucken för världen om att Gud ska förbarma sig. Bönen om att Gud inte ska ta bort sin Ande är ett uttryck för vårt beroende av Guds skapande kraft för att kunna leva (Psaltaren 104:29–30). Nattvardsfirandet har både en horisontell dimension, som förenar hela skapelsen, och en vertikal dimension, som förenar allt med Gud.

IV Här är de döptas hem

Relationen mellan dop och nattvard

Dopet sker en enda gång i vårt liv. Nattvarden upprepas. I båda sakramenten får vi del av Guds glädje, förlåtelse, upprättelse och liv. Dopet föregår nattvarden i allmänkyrklig tradition. I biskopsbrevet *Leva i dopet* beskrivs relationen mellan dopet och nattvarden. Dopet är en handling som kyrkan fått i uppdrag att utföra och som är förbunden med löften som den döpta tar emot genom att lita på dem. Dopet ger delaktighet i Kristi död och uppståndelse, vi blir iklädda Kristus och infogade i Kristi kropp. Nattvarden behåller oss i denna tillhörighet och bekräftar den kontinuerligt. Att gå till nattvarden är därför inte beroende av vår egen bedömning av vår tro. Varje döpt är alltid välkommen till måltiden. Där ligger en väsentlig del av dopets själavårdande betydelse. ”På min tro kan jag tvivla men inte på mitt dop.”¹¹ Nattvardsbordet är alla döptas hem:

Vi bär så många med oss i bön när vi går fram.
Vad Kristus gav och ger oss, det gäller också dem.
Du dukar bord för alla, här är de döptas hem.
Vi bär så många med oss, o Gud vi ber för dem.
(Sv. Ps. 399)

Både dopet och nattvarden har Guds kärlek som ärende. Därför rymmer också nattvarden en förlåtelsedimension. Vi kommer till

måltiden med både glädje och nederlag, till honom som ger oss det vi behöver, men som vi inte själva kan åstadkomma: nåden, friden och kärleken. Allt vårt får vi ge till Jesus själv och allt det som är hans ges oss i gåva. Han tar vår skuld och ger oss sin frid. På det sättet är nattvarden också en befrielsens och upprättelsens måltid. Där får vi se oss själva som vi är, älskade, befriade och upprättade.

I en av reformationens stora skrifter *Om en kristen människas frihet* kallar Martin Luther detta det saliga bytet. Här sker en förvandling. Kristus har alla gåvor och salighet, människan får del av dem. Själens tillkortakommanden och synder blir Kristi egendom.¹² Därför är nattvarden också en tacksamhetens och lovsångens måltid.

Vi till ditt altarbord bär fram
som offergåva, o Guds Lamm,
vår glädje, våra nederlag,
oss själva, allt vad du oss gav.
Du själv är gåvan Gud oss gav.
Den räcks åt alla utan krav,
och här ett saligt byte sker:
Du tar vår skuld, din frid du ger.
Låt ingen stanna utanför,
men gör oss till en kropp, ett bröd,
en längtan genom varje dag,
en bön: kom, Herre Jesus, snart!
(Sv. Ps. 73:1-3)

V Du är vårt hjärtas fred

Syndabekännelse och förlåtelse

Samtidigt som nattvarden är de befriades måltid, så samlar den också dem som upplever sig ovärdiga, de marginaliserade och utstötta. När Jesus instiftade nattvarden var Tomas och Judas med. Tomas skulle komma att hamna i de djupaste tvivel och Judas skulle komma att förråda Jesus.

I nattvardens gemenskap finns bärande drag kvar från berättelser om andra måltider i Nya testamentet. Den förlorade sonens festmåltid som Jesus berättar om är mönsterbildande för nattvardsgemenskapen (Lukasevangeliet 15:11–32). Det är utifrån Guds nåd, förlåtelse och kärlek vi är inbjudna, inte utifrån vår bedömning av vad vi själva eller andra har förtjänat.

Det är kännetecknande för Jesus bordsgemenskap med människor, att etablerade gränser för gemenskap överskrids. Från att bordet hade varit en plats där bara vissa var välkomna blir måltidsgemenskapen i Jesus närvaro en plats där försoning och rättvisa sker. Särskilt Lukasevangeliet berättar om många tillfällen när Jesus har bordsgemenskap med människor som ansågs ovärdiga, till exempel då Jesus äter tillsammans med en av fariséerna och kvinnan med balsamflaskan kommer och sätter gästfriheten på prov (Lukasevangeliet 7:36–50).

I dopet får vi löftet om Guds kärlek och förlåtelse under alla livets förhållanden. Nattvarden firas i kyrkans gemenskap och syftar till ett liv i tro. Men det finns inga krav på hur mycket tro som krävs. Också som döpta är vi alltid på väg. Det är inte säkert att man alltid kan formulera sin tro med ord. Barnen är välkomna. Även den som levt länge i kyrkans gemenskap kan gå igenom troskriser då orden saknas och bekännelsen blir stum. Då kan den öppna handen som tar emot brödet vara alldeles nog.

Ordningföljden mellan tilliten till Guds kärlek och förlåtelsen är viktig. Innan vi ens hunnit be om förlåtelse, har vi löftet att vi är älskade. Jesus har kommit med försoning till en trasig värld. Tillhörigheten till Gud finns alltid först och som en konsekvens av den samhörigheten finns förlåtelsen. Det är mycket som hindrar oss att göra det goda som vi vill, vi känner oftast väl till det och behöver få formulera det. Dopet ger löftet att varje gång vi faller, kan vi resa oss igen med Guds hjälp. Försoningen finns oberoende av oss, men vi får be att den blir en verklighet också för oss. Genom syndabekännelse och förlåtelse befrias vi från det som tynger, till att, som de älskade människor vi är, kunna ge oss i kast med de utmaningar som livet ställer oss inför.¹³

VI Som spridda sädeskornen

Gemenskap i Kristi kropp

Som individer blir vi del av Kristi kropp genom dopet. Som gemenskap manifesterar vi denna tillhörighet varje gång vi delar bröd och vin i nattvarden.

Ty liksom kroppen är en och har många delar och alla de många kroppsdelarna bildar en enda kropp, så är det också med Kristus. Med en och samma Ande har vi alla döpts att höra till en och samma kropp, vare sig vi är judar eller greker, slavar eller fria, och alla har vi fått en och samma Ande att dricka. (1 Korinthierbrevet 12:12–13)

När vi delar bröd och vin tydliggörs att kyrkan är Kristi kropp och med alla sina olikheter en enda. Detta är ett tema från kyrkans äldsta tid. I *De tolv apostlarnas lära* eller *Didache* från cirka år 100 återfinner vi den allra äldsta nattvardsbönen, där det bland annat heter:

Såsom detta bröd som vi bryter var utspritt över bergen och återsamlats till ett, så låt din kyrka samlas från jordens ändor till ditt rike.¹⁴

I kyrkan hör vi samman på ett sätt som är djupare än vänskap eller föreningsstillhörighet. Vid brödsbrytelsen växelläser präst och församling i ett av alternativen:

Brödet som vi bryter är en delaktighet av Kristi kropp.
Så är vi, fastän många, en enda kropp, ty alla får vi del av ett och samma bröd.

Det är en viktig insikt att vi inte hör samman på grund av likhet. Paulus lyfter fram just detta som ett särdrag i den kristna kyrkan när han talar om kroppen och lemmarna. Olikheten skapar dynamiken och den är både vår utmaning och vår möjlighet.

Just i denna olikhetens dynamik som kännetecknar kroppar ligger också utmaningen när vi talar om kyrkan. Vi har olika bakgrund, olika livsriktning och olika förmågor. Redan i den unga kyrkans tid började den synliga enheten krackelera. Paulus går till rätta med församlingen i Korinth för att den delar upp sig mellan rika och fattiga (1 Korinthiebrevet 11). Vi utmanas till något större än att hålla sams vid en speciell gudstjänst i en specifik församling. Det delade brödet delas ju inte bara mellan de i rummet närvarande, utan med människor över hela jorden. Om vi delar nattvardens bröd måste vi också dela det dagliga brödet. Varje gång vi firar nattvard låter vi därför en motröst höras mot att göra skillnad på människor och att ställa grupper mot varandra.

VII De djup som ryms i Guds barmhärtighet

Nattvardens motiv

Vad innebär motiv och motivrikedom?

Nattvarden är en enkel handling som rymmer ett stort mysterium: enkelt vin och bröd, och samtidigt en kärleksfest med himmelskt överflöd (Sv. Ps. 39:5). Den kan beskrivas på många sätt. Olika motiv, dimensioner och perspektiv kan aktualiseras vid olika tillfällen då vi firar nattvard. Ibland framträder individens innerliga möte med Kristus, ibland träder gemenskapen i fokus. Det kan vara gemenskapen mellan dem som firar nattvard i samma gudstjänst, men också den internationella världsvida gemenskapen eller gemenskapen med alla kristna i alla tider. I det personliga livet kan perspektiven på nattvarden variera med hur livssituationen förändras. Vi kan komma fylla av tacksamhet, oro eller vilshenhet. Nattvard kan firas som en del av vigselns fest. Den kan också tas emot i dödens närhet, som färdkost för den sista resan. Tilltalet blir olika. Kyrkoåret förser oss med en gemensam andlig kostcirkel och låter bibeltexternas olika motiv belysa vårt firande.

Nattvardens många perspektiv och dimensioner finns där hela tiden, men liksom bilden ändras när de olika glasbitarna i ett kalejdoskop ändrar läge, sammanfogas perspektiv och dimensioner på

olika sätt och ger oss en stor variation av bilder. Denna variation bejakas av kyrkor världen över och har inneburit en breddning av nattvardsmotiven i Svenska kyrkan.

Utvecklingen av nattvardsmotiven

I evangelisk-luthersk tradition har särskilt försäkran om syndernas förlåtelse och löftet om evigt liv grundat på Kristi ord utgjort en nod i tolkningen av nattvardens innebörd, tillsammans med betoningen av gemenskapen kring nattvardsbordet. Under 1900-talet breddades förståelsen. Ärkebiskop Yngve Brilioth (1891–1959) skrev under sin tid som professor i kyrkohistoria vid Åbo Akademi om nattvardens motiv. Han identifierade fem: tacksägelse, gemenskap, åminnelse, offer och mysterium.¹⁵ Hans nattvardsteologi kom att betyda mycket för utformningen av 1942 års kyrkohandbok.

År 1982 kom dokumentet *Dop, nattvard, ämbete*, det så kallade *Lima-dokumentet* eller *BEM-dokumentet* (efter begynnelsebokstäverna i den engelska titeln *Baptism, Eucharist and Ministry*), som har fått stor betydelse för den ekumeniska förståelsen av nattvarden. Dokumentet togs fram av Faith and Order-kommissionen i Kyrkornas världsråd. Det identifierar grundläggande frågeställningar och motiv ur kristen tradition som har tolkats olika. Ibland har vissa motiv kommit i skymundan, men biblisk, patristisk, liturgisk och dogmhistorisk forskning i nutiden menar att även dessa är centrala för förståelsen av nattvarden.

Fem motiv lyfts fram i BEM-dokumentet: nattvarden som tacksägelse till Fadern, som åminnelse av Kristus, som nedkallande av den heliga Anden, som de troendes gemenskap och som Gudsrikets

måltid. I Svenska kyrkans svar på dokumentet betonas att dessa fem huvudaspekter visar upp ett bredare spektrum av nattvarden än det som tidigare varit huvudlinjen i svenskkyrklig tradition.¹⁶ Det för vår tradition bärande förlåtelsemotivet innefattas i detta bredare spektrum. Ur Svenska kyrkans perspektiv var det vid den tid då dokumentet tillkom utmanande att ge nedkallandet av Anden en framskjuten plats. I vår tradition var det mer avgörande att Kristus är närvarande, inte *hur* det är möjligt. Samtidigt pekar Svenska kyrkans svar på att BEM-dokumentet förutsätter en breddad förståelse av åminnelsemotivet som möjliggör denna tolkning av Andens betydelse i nattvarden. Denna vidgning är en konsekvens av det genomförda trinitariska perspektivet i dokumentet.

BEM-dokumentet fick ett stort inflytande på 1986 års kyrkohandbok och motiven har fått genomslag i hela den världsvida kyrkan. Det är lätt att känna igen sig när man firar nattvard i en annan kyrka. Många moment och formuleringar är gemensamma, samtidigt som varje kyrka sätter sin prägel på gudstjänstlivet. Kyrkohandboken från 2017 står kvar i denna tradition.

Fem motiv som förenar många kyrkor

Nattvardsmotiv kan således anges på olika sätt. Här väljer vi att utgå från dem som finns i BEM-dokumentet. De är tydliga och är både till form och innehåll teologiskt mättade.¹⁷ Att det för evangelisk-luthersk tradition centrala förlåtelsemotivet inte är ett separat motiv innebär inte att det är uteslutet. Snarare är det inneslutet genom närallgande begrepp och teman. Gemensamt för alla motiven är att

de genomsyras av en trinitarisk teologi. Även om Fadern, Sonen och Anden nämns explicit i varsitt motiv är alla tre gudomspersonerna närvarande i varje motiv. Ett annat gemensamt drag är att motiven rymmer trons oändliga tidsperspektiv: från alltings ursprung till dess fullbordan bortom tid och rum.

Tacksägelse till Fadern

I nattvarden vänder vi oss till Gud i tacksamhet för allt som Gud gjort för hela sin skapelse och för att Gud verkar i hela världen varje dag. Vi firar *eukaristi*, ett ord som kommer från det grekiska ordet för att tacka. Det bröd och vin som bärs fram är ”gåvor av jordens frukt och människors arbete” (Nattvardsbön 5). När vi samlas till nattvard gör vi det på hela skapelsens vägnar. På så sätt gestaltas också vårt hopp om alltings fullbordan, då Gud blir allt, överallt (i Korinthierbrevet 15:28) i gemenskap, rättfärdighet, kärlek och frid.

Nattvarden har en klang av skapelsens samlade lovsång inför Gud. Mottagandet av brödet och vinet framkallar vår tacksamhet över att Guds nåd är ny varje morgon. Här står festen i centrum, tacksamheten både för Guds pågående skapelse och för frälsningen som rör vid och förvandlar livets och tillvarons mest plågsamma och svårbegripliga sidor. Detta breda spektrum av tacksägelse återspeglas i liturgins olika stämningar av allvar och glädje, men präglas också av att nattvarden har sin utgångspunkt i påsken, i Jesus lidande, död och uppståndelse, i hans seger över döden, som levd görs genom den heliga Anden. Därför är nattvarden alltid en tacksägelsens glädjemåltid – en eukaristi.

Åminnelse av Kristus

I nattvarden är Kristus närvarande med hela sitt liv: människoblivandet genom Faderns vilja, tjänandet, handlingarna, undervisningen, lidandet, offret, uppståndelsen, himmelfärden och sändandet av Anden. Åminnelsen eller *anammesen* är mer än ett minne. Den gör Jesu Kristi offer, som fullbordats en gång för alla, närvarande på ett sätt som låter dåtid och nutid sammanfalla. I åminnelsen lyfter vi också blicken mot löftet att Kristus ska komma åter. Det som en gång hänt är grunden för att vi kan ha tillit till Guds löften om att det gäller även oss och att vi är på väg mot gudsríkets fullbordan. I åminnelsen hålls förkunnelsen och bönen samman och vi bekänner och erfar att Kristus själv verkligen är närvarande.

Instiftelseorden är förkunnelse och proklamation och inte endast en berättelse. De berör oss och våra medmänniskor och sätter korsets och uppståndelsens försonade verklighet i centrum. Vi får ta del av det som skett, gång på gång. ”Var gång ni dricker av den, gör det till minne av mig” säger Jesus enligt Paulus (1 Korinthierbrevet 11:25).

Nattvarden rymmer också en offerdimension, där Kristi offer på korset görs sakramentalt närvarande i nattvarden. När vi ber Gud att ”se till” Jesus offer är det en bön om att Gud ska göra det som skedde en gång för alla närvarande för oss i vår gudstjänst här och nu.

Se till hans fullkomliga och eviga offer
med vilket du har försonat världen med dig själv.
Låt oss alla genom den heliga Anden
förenas till en enda kropp
och fullkomnas till ett levande offer i Kristus.
(Nattvardsbön 5)

Vi ber också om att få frambara oss själva som ett offer, och vi ger Gud vår bön och vår lovsång. Vi kommer med oss själva inför Gud för att tas i bruk och – genomlysta av Guds nåd – helgas och sändas ut i världen. Vi ger det vi har fått åter till alla goda gåvors givare, till Gud, för att våra liv ska tjäna mänskligheten och skapelsen.

Gud, från ditt hus, vår tillflykt, du oss kallar
ut i en värld där stora risker väntar.
Ett med din värld, så vill du vi ska leva.
Gud, gör oss djärva!
(Sv. Ps. 288:1)

Nedkallande av den heliga Anden

Den heliga Anden är, enkelt uttryckt, Gud hos oss nu. Anden är kärlekens omätliga kraft som finns bland oss, men som vi också ber ska komma över oss och nattvardens gåvor genom den liturgiska bön som kallas *epikles*. Anden förnyar och sänder oss ständigt vidare för att fullfölja Guds mission i världen med Jesus Kristus som förebild och försonare.

Gemenskapen med hela treenighetens mysterium finns där. Fadern är nattvardshandlingens första ursprung och slutliga uppfyllelse. Sonen är dess levande centrum. Anden gör nattvarden verkningsfull ständigt på nytt genom att göra Jesus historiska ord närvarande och levande.

Den kristna kyrkan blev en levande verklighet när Anden förenade Kristi efterföljare med alla deras kulturella och sociala olikheter, som vi läser om i berättelsen om pingstens under i Apostlagärningarna 2. Varje gång som nattvarden firas skapar samma Ande enhet vid vårt nattvardsbord. Det är den heliga Anden som i nattvarden gör den korsfäste och uppståndne Kristus sannerligen närvarande för oss.

Gud sänder Anden ut.

Jorden förnyas då.

Låt också genom mig i dag,

Herre, din livsström gå.

(Sv. Ps. 368:2)

De troendes gemenskap

Nattvarden för oss samman till en gemenskap i djup mening, *communio*. Den omfattar livet med alla dess aspekter: det vi vill tacka för och hänförs av, det som är i behov av förlåtelse, försoning och förnyade relationer och det som vidgar vår blick till att omfatta alla människors rätt till liv och värdighet. Social, politisk och kyrklig splittring utmanas av den gudomliga verklighet som vi möter i nattvarens delade bröd och vin.

Brödet är ett, brutet för alla,
skörd av åkrarnas jord.
Herren är en, given åt alla
här vid nattvardens bord.
Vi reser ett tecken, rättvisans tecken,
måltid delad med alla.
Vi smakar den framtid de fattiga hoppas,
tid då murar skall falla.
(Sv. Ps. 398:1)

Den måltid som vi delar för oss samman i en särskild gemenskap som är grundad i dopet. Det grekiska ordet *koinonia* används i kyrkorna för att känneteckna denna gemenskap. Kristus kommer till brödet och vinet, vi kommer samman och bildar Kristi kropp. Gemenskapens centrum är Kristus själv där alla som gått före och alla som kommer efter oss, alla som lokalt firar mässan och alla som samtidigt firar mässa runt om i vår värld utgör en gemenskap. Detta är en gemenskap som förpliktar oss till att söka enheten på djupet.

Vi som firar nattvard delar brödet som i sig består av många korn som var spridda, men som samlats i brödet.¹⁸ Det är en bild för hur nattvarden skapar gemenskap, som det också uttrycks i en av våra psalmer som bygger på den fornkyrkliga bönen ur *De tolv apostlarnas lära*.

Som spridda sädeskornen från när och fjärran fält
församlats och i brödet till ett har sammansmält,
så må din kyrka samlas, o Gud, från världen vid
och vi till ett förenas i himmelrikets frid.
(Sv. Ps. 71)

Koinonia-tanken har blivit viktig i ekumenisk teologisk reflektion.
Det finns ett samband mellan nattvardssyn och kyrkosyn.

Gudsrikets måltid

Nattvarden är en försmak av skapelsens slutliga förnyelse, då den blir det som den är ämnad att vara. Den inspirerar oss inte bara att se bortom tiden, utan att verka här och nu. Vi är sända i världen och hela skapelsen för att tjäna och för att bära vittnesbördet om Guds trofasta närvaro. Vi äter och dricker som i andra måltider, men i ett gudomligt sammanhang som inte tar oss ut ur världen, utan sänder oss allt längre in i den – i fotspåren av Gud som blev människa.

Du är ett barn som ligger på ett jordgolv,
du fryser om vi inte griper in.
Du rör vid kroppar, hatar orättvisor,
du bjuder älskande på moget vin.
Du stiger ut ur alla tomma gravar,
du är en vind som säger: det blir vår.
Du kommer som en flykting över bergen,
du följer oss dit ingen annan når.
(Sv. Ps. 717:2)

Nattvarden är ett rättvisans tecken. I en globaliserad värld har detta motiv kommit att stå fram allt tydligare. Brödet bryts och vinet delas och det räcker till alla. Måltiden manar oss att dela våra resurser bortom våra egna kretsar, med medmänniskor oavsett etnisk, religiös eller annan tillhörighet. Redan under måltiden gestaltar de som firar nattvard en rättvis gemenskap som en försmak av den rättvisa som Gud kallar hela mänskligheten till. Under nattvarden får vi lika mycket. På så sätt blir själva nattvardsfirandet utgångspunkten för vår kallelse att leva för rättvisa i världen. I gudstjänsten kan detta komma till uttryck genom diakonens delaktighet. Diakonin i vardagen kallas ibland liturgin efter liturgin. De som samlas till församlingens nattvardsfirande bär fram hela världens och sin egen nöd inför Gud. Att efter måltiden sändas ut är att bära med sig välsignelsen från bords-gemenskapens delande till mötet med medmänniskor.¹⁹

Bättre kan det knappast sägas än med Olov Hartmans ord i en bön efter kommunionen:

Kristus, vi tackar dig för din ousägligt rika gåva.
Du blev ett svar på vår bön,
ett bröd för vår hunger.
Hjälp oss nu att vara ditt svar till dem,
som saknar vad vi äger i överflöd.
Hjälp oss att höra det rop som du har hört,
förstå den nöd som du har förstått,
tjäna den mänsklighet som du har tjänat.
Uppenbara för oss ditt bords hemlighet:
ett enda bröd och
en enda mänsklighet.²⁰

Gudsrikesmotivet uttrycker även att nattvarden är himmelrikets måltid. Det betyder att vi en gång bortom tidens och rummets begränsning kommer att möta Kristus ansikte mot ansikte. Men det betyder också att vi vid varje nattvard får en försmak av den verklighet där mänskligheten är enad och skapelsen fullbordad. Vi tror och hoppas på den stora gudsgemenskapen då Gud blir allt, överallt (1 Korinthierbrevet 15:28).

Du gör oss till ett med varandra kring altarets rund,
till ett med din Son i din lidande kärleks förbund,
till ett med de trogna, som nu i din härlighet bo,
i samma bekännelse, samma tillbedjan och tro.
En gång alla släkten och folk böjer knä för din tron,
till dig och till Sonen och Anden höjs lovsångens ton.
(Sv. Ps. 393:3–5)

I nattvardsliturgin får vi ana något av Guds fullhet i ett ”redan nu och ännu inte”. Brödet och vinet dukas på altaret. Orden läses och vi får som Guds döpta vänner ta emot den ofattbara närvaron, Kristus själv, som förenas med hela vår varelse. Vi firar nattvard med den himmelska härskaran och som en pilgrimsmåltid på väg mot vårt himmelska hemland med den korsfäste och uppståndne Jesus mitt ibland oss – han som är för dig utgiven, för dig utgjuten.

VIII Öppnad är en räddningsväg

Den judiska påskmåltiden och nattvarden

Jesus samlade sina lärjungar för att fira påsk enligt judisk tradition (Markusevangeliet 14:12–25 med paralleller). Den judiska påskan påminner om och levandegör befrielsen från slaveriet hos Faraos i Egypten (Andra Moseboken 14). Berättelsen om vad Gud gjorde för att befria sitt folk från förtryck och allt som står Gud emot till lovsägelsens gudstjänst är ett grundläggande mönster i biblisk tradition.

Berättelsen är dramatisk: Mose fick instruktion av Gud att befalla varje familj bland de förslavade israeliterna att, i all hast, baka bröd och slakta ett lamm att äta och vara beredda att ge sig iväg. Dessutom skulle de ta blodet från det slaktade lammet och med hjälp av en knippa isop smörja dörrposten så att den ängel som gick förbi skulle se att det var israeliter som bodde där och låta den förstfödda i det hushållet leva. När ängeln gick förbi de andra husen dog den förstfödde – både bland människor och djur. Faraos, vars familj tillhörde de drabbade, lät efter denna förskräckliga händelse släppa israeliterna. Men ökenvandringen kom att bli betydligt längre än väntat och dessutom farofyllt. Långt senare, fyrtio år enligt den bibliska berättelsen, nådde de fram.²¹ Växlingen mellan förtryck, befrielse och lovsång är inte en utvecklingslinje. Lovsången hindras av nya former av förtryck och befrielsens möjlighet kan behöva sökas av nya grupper på nya sätt. Det bestående är att löftet om befrielse

ändå alltid ger skäl för att med öppen blick söka sig till tillbedjan och lovsång.

Sju dagar (åtta dagar utanför Israel) varje år, firar judarna Pésach. Offermotivet är centralt. Till skillnad från andra offer under tempelns tid, var det inte prästerna, utan varje familj som utförde detta offer. Högtiden inleds med en måltid som sedan cirka år 200 e.Kr. firas som sedermåltid med symboliska rätter som på olika sätt aktualiserar uttåget ur Egypten. Det osyrade brödet symboliserar nöden och det snabba uppbrottet, saltvattnet symboliserar tårarna, bittra örter symboliserar lidandet, ett mos bestående av malda nötter, äpplen, kanel och vin symboliserar murbruket med vilket de förslavade israeliterna skulle bygga förrådsstäderna Pitom och Ramses. Självklart finns där också vin, symbolen för glädjen. Bägaren fylls fyra gånger under kvällen. Vid måltiden berättar varje husfar, ur boken Haggadah, om befrielsen från Egypten.

I påskmåltiden, som också var av central betydelse för det judiska liv Jesus var en del av, känner vi igen Guds befriande verk. När Jesus firade måltiden med sina lärjungar den sista kvällen i Jerusalem, skedde något som blev ännu en tolkning av hur Gud i sin trofasthet befriar från det som binder alla människor i alla tider. Jesus tog en bit av det osyrade brödet och sa de ord som vi känner igen i vårt nattvardsfirande: ”Ta detta, det är min kropp” (Markusevangeliet 14:23). Han tog också en bägare vin. I samband med detta gav han även vinet en tydning som knöts till honom själv: ”Detta är mitt blod, förbundsblodet som blir utgjutet för många” (Markusevangeliet 14:24). Det finns alltså en kontinuitet i hur Gud samlar ett folk,

gudsfolket, och vi ser hur detta folk samlas i tacksägelsemåltid för att fira och ta del av Guds nådeshandlingar, de som var dag är nya.²²

IX Av dig vi fått vad vi bär fram

Nattvarden i kyrkans och teologins historia

Nattvardsfirandet är ett av kyrkans stora glädjeämnen, samtidigt har också många strider utkämpats om vilken som är den rätta tolkningen av den och vilken nattvardsgemenskap som äger giltighet. I detta brev betonar vi det som var och en som tar emot nattvarden bröd och vin kan erfaras: vi dras in i försoningens skeende och omsluts av den kärlek som Kristus uppenbarar och förverkligar. Denna utgångspunkt är ett resultat av två viktiga processer som Svenska kyrkan har del i.

Den första är en utveckling inom evangelisk-luthersk teologi från att låta förståelsen av nattvarden präglas av kyrkohistoriens kontroverser till att relatera främst till gudstjänstlivet.²³ Den andra processen är den ekumeniska utveckling som har inneburit att kyrkorna har närmat sig varandra och kunnat konstatera att sådant som tidigare ansetts kyrkoskiljande inte längre kan anses vara det. Samtidigt har vi även nu ansvar för att kunna redogöra för och ta ställning till olika teologiska och filosofiska tolkningar av nattvarden och ha kunskap om nattvarden dogmhistoriska utveckling.

Jesus uppmaning till lärjungarna att fira måltiden när de kom samman blev bestämmande för den tidiga kyrkans gudstjänstliv. I Apostlagärningarna 2:41–47 talas om hur de troende deltog i apostlarnas undervisning, den inbördes hjälpen, brödsbrytelsen och

bönerna. De första kristna levde som Jesustroende judar. De deltog i den judiska religionsutövningen i synagogorna och i templet. Dessutom möttes de i hemmen för att fira den måltid Jesus instiftat.

Nattvarvsfirandet kom snart att finna en gemensam form. I öster kallades den liturgi, i väster mässa. Den följde direkt på ordets och bönen gudstjänst. Vi känner igen huvudmomenten från den tidiga kyrkan: offertorium (frambärande), nattvarvsbön, brödsbrytelse och kommunion. Redan på 300-talet uppkom en skillnad mellan öst och väst i synen på helgandet av gåvorna, konsekrationen. I väster knöts konsekrationen till instiftelseorden och i öster till bönen om Anden, epiklesen. Under medeltiden blev skillnaderna större.

En fråga som varit central i den västliga kyrkans historia gäller hur man ska förstå Kristi närvaro i nattvarden. Under 1200-talet fick Thomas av Aquinos teologi avgörande betydelse. Med hjälp av aristotelisk filosofi förklarades hur nattvardens bröd och vin samtidigt kunde vara Kristi kropp och blod. I denna tankemodell skiljer man mellan tingens *substans* och *accidens*, det egentligen existerande och dess egenskaper. Tingen kan endast ha en substans. Utifrån detta tänkande fastställde den västliga kyrkan den så kallade *transsubstantiationsläran* vid det fjärde Laterankonciliet 1215. Den innebär att brödets och vinets *substanser* förvandlas genom konsekrationen till Kristi kropps och blods substanser. Brödets och vinets *accidenser*, deras egenskaper som smak och lukt, förblir desamma. Gåvorna ser ut som bröd och vin, men deras substanser har alltså förvandlats.

Under medeltiden förespråkade vissa skolor i stället läran om konsubstantiationen, som sedan några av de protestantiska

reformatorerna kom att omfatta, särskilt under 1600-talets lutherska ortodoxi. Den filosofiska utgångspunkten är här att något kan vara två saker samtidigt: brödet och vinet kan fortsätta att i substantiell mening vara bröd och vin, men därutöver också vara bärare av ytterligare en substans (av latinets *con* som betyder med). Nattvarens element är alltså samtidigt helt och fullt bröd och vin och helt och fullt Kristi kropp och blod. Trots beslutet 1215 tilläts dessa två filosofiska förklaringar av realpresensen existera parallellt under hela medeltiden. Reformationen och de olika konfessioner som utvecklades ändrade på detta förhållande.

De olika reformatoriska riktningarna skilde sig åt i synen på nattvarden. Martin Luther betonade mycket starkt realpresensen, det vill säga Kristi verkliga närvaro i bröd och vin, en sakramental förening mellan gåvorna och Kristi kropp och blod (lat. *unio sacramentalis*). Instiftelseorden är löftesord som uppenbarar Kristi verkliga närvaro ”i, med och under” bröd och vin. Luthers nära medarbetare Phillip Melancthon knöt Kristi närvaro till själva mottagandet, så kallad *receptionism*. Jean Calvin menade att det fanns en speciell sakramental Kristusnärvaro i nattvarden som var av andlig art. Kristi närvaro var knuten till församlingen och till de troende. Huldrych Zwingli menade, i motsats till Calvin, att måltiden var en åminnelse och bekännelsehandling över Jesus liv och sista måltid. Alla dessa uppfattningar finns fortfarande inom reformatorisk kristenhet, och många olika betoningar finns. Skillnaderna gäller hur man bekänner realpresensen eller om man ser Kristi närvaro som enbart andlig eller symbolisk.

I alla tider har teologin och filosofin tillhandahållit redskap för att, inom det mänskliga tänkandets begränsningar, förklara och göra Guds mysterier begripliga. När ett teologiskt eller filosofiskt redskap gör vissa aspekter tydliga kan det samtidigt dölja andra. Den filosofiska väsensläran kom tidigt till användning för att förstå och förklara Kristi närvaro i brödet och vinet och har präglat utvecklingen av nattvardsläran. I dag delar få denna filosofiska förutsättning. Väsensläran har därmed inte längre samma förklaringskraft för moderna människor. Detta har inneburit förändrade synsätt inom kyrkorna.²⁴

Traditionens förklaringar av hur Kristus är närvarande i nattvarden behöver alltså antingen översättas till andra uttryck, som inte förutsätter en väsenslära, eller kompletteras med andra sätt att närma sig frågan. Att utgå från praxis är ett sådant alternativ. Det har varit vägledande för de resonemang vi för i detta brev. Det stämmer också med att Svenska kyrkans bekännelseskrifter i hög grad är att betrakta som praktikböcker.²⁵

På medeltiden gick människor sällan till nattvard, kanske bara en gång om året vid påsk. Reformationen var en nattvardsväckelse. Reformatorerna ville att nattvard skulle firas ofta och med hela församlingen, inte som prästens enskilda mäsas. Man ville också att nattvarden, i enlighet med Jesus instiftelse, skulle delas ut under båda gestalterna. Både brödet och vinet skulle alltså ges till alla nattvardsgästerna, inte bara brödet, så som praxis hade kommit att bli.

Medeltidskyrkan hade formulerat en lång rad krav på människor, där risken fanns att nåden uppfattades som en belöning för

utförda gärningar. Mot denna syn betonade reformatörerna evangeliet om Guds gåva i Kristus gratis (av lat. *gratia* som betyder nåd). Nattvarden förstods nu också som själavård, ett konkret tecken på Guds nåd och kärlek till syndare.

Samtidigt fanns det en stark övertygelse om att beredelsen inför nattvarden har betydelse för att löftet om nåd skulle ha verkan. Detta är bakgrunden till det fokus som senare lutherdom kom att lägga på formell kunskap om trons innehåll för tillträde till nattvardsbordet. Husförhören och de frågor som ställdes till konfirmanderna inför deras första nattvardsgång var uttryck för detta.²⁶

Även andra skeenden har inneburit förändringar i nattvarens teologi och praxis. Mot ett nattvardsfirande som delvis byggde på tvång och formella krav reagerade pietismen, som betonade personlig tro och avgörelse. Mer radikala grupper kom senare att efterfråga ”rena” nattvardsbord där endast de personligt avgjorda fick delta, och kritiserade Svenska kyrkans praxis med ett firande öppet för alla döpta.

I upplysningens spår kom en rationalism som också påverkade nattvardsfirandet. De kyrkliga ordningarna skulle präglas av förnuftet, befordra samhällsnytta och dygd. Följden blev en mycket avskalad liturgi där gudstjänstens huvudmoment var predikan. Också ordningarna för nattvarens firande var minimalistiska.

Under andra halvan av 1800-talet var det en nattvardskris i stora delar av Svenska kyrkan där firandet med undantag för påskfirandet samt konfirmation i stort hade upphört. 1900-talet präglades i stället av en gudstjänst- och nattvardsförnyelse, där många äldre bruk kom tillbaka, och där det blev allt vanligare att nattvard firades.

Det som enar och det som skiljer i nattvardsfirandet har alltså varierat över tid. Före reformationen hade den västliga kyrkans enhet uttryckts i det gemensamma nattvardsfirandet. Sedan kom lärodokument att spela en avgörande roll för delad nattvardsgemenskap. Den ekumeniska rörelsen har överbryggat många meningskiljaktigheter och skapat en större förståelse mellan kyrkorna. Genom internationella ekumeniska kontakter och en inomkyrklig förnyelsesträvan har aspekter av evangelisk-luthersk tradition lyfts fram, som under en tid trängts bort. Nattvardens motivrikedom har blivit synligare och mer levande.

X Så må din kyrka samlas

Nattvarden i den ekumeniska rörelsen

Visionen om enheten är djupt rotad i Bibeln och kristen tradition. Nattvarden är enhetens sakrament där de troende förenas med Kristus och varandra. I Svenska kyrkans gudstjänst och i många andra kyrkor världen över citeras orden från 1 Korinthierbrevet 10:17 under brödsbrytelsen för att tydligt framhäva nattvardens betydelse för kyrkans gemenskap: ”Eftersom brödet är ett enda är vi – fast många – en enda kropp, för alla får vi vår del av ett och samma bröd”.

Inom den ekumeniska rörelsen finns en utveckling där kyrko-traditionerna blir alltmer samstämmiga gällande nattvardssyn. BEM-dokumentet har fått konkret betydelse för dialog, möjliggjort ekumeniska överenskommelser och nära samarbeten samt påverkat hur nattvarden firas. Där oenighet ändå finns har den främst gällt tre teologiska frågor: Kristi närvaro, relationen mellan nattvarden och Kristi offer samt vem som kan leda nattvardsfirandet i församlingen, alltså synen på ämbetet.

Svenska kyrkan har kyrkogemenskap med samtliga medlemskyrkor i Lutherska världsförbundet liksom med flera andra kyrkor från andra konfessionella traditioner världen över.²⁷ Det innebär bland annat att kyrkorna har nattvardsgemenskap med varandra.

Vi välkomnar till vårt nattvardsbord kyrkotillhöriga från andra kyrkor som är döpta i Faderns och Sonens och den heliga Andens namn.

Evangelisk-luthersk och romersk-katolsk syn

Dialogen mellan den romersk-katolska kyrkan och de evangelisk-lutherska kyrkorna befinner sig i dag långt från 1500-talets strider.²⁸ Betydande meningsskiljaktigheter om nattvardslära eller nattvardspraxis från reformationen och motreformationen uppfattas inte längre vara kyrkoskiljande.²⁹

Att mässan är ett offer framhålls redan i de äldsta nattvardsliturgierna. Dels är det församlingens offer av sina gåvor, böner och sig själva, dels görs Kristi offer närvarande. Reformationen tog avstånd från den romersk-katolska mässoffertanken i bemärkelsen att Kristi offer upprepas när nattvard firas. Ett skäl var att Kristi unika offer har skett på korset en gång för alla. Ett annat var den starka betoningen av nåden – inför Gud är vi alltid de som tar emot. Tanken att ge sig själv som en levande offergåva (Romarbrevet 12) bevarades dock i evangelisk-luthersk tradition.

Trots att lutheraner och katoliker har närmat sig varandra har det ännu inte lett till gemensamt nattvardsfirande. Olika uppfattningar om ämbetet, och därmed biskops- och påveämbetet, är en bidragande orsak till det. Enligt evangelisk-luthersk syn kan nattvarden delas mellan kristna som förenas genom dopet, men enligt romersk-katolsk uppfattning är inte någon form av nattvardsgemenskap möjlig utan full tros- och kyrkogemenskap även när det gäller den synliga strukturen.³⁰ I dialogen mellan den romersk-katolska och den evangelisk-lutherska traditionen är det därför viktigt att samtala om synlig enhet, att tillsammans utveckla närmare vad detta betyder i form av konkreta steg och att oupphörligt sträva mot allt större enhet.³¹

I evangelisk-luthersk tradition finns i högre grad än hos romerska katoliker ett sätt att se på nattvarden som färdkost, ett nådemedel som vi har fått för att livnära oss på vår väg mot full enhet. Ett uttryck som används för detta är *viaticum*, från latinets *via* som betyder väg. Synsättet påminner om hur Gud handlar enligt Första Moseboken 3:21. När Adam och Eva är på väg ut ur paradiset ger Gud dem ett ömhetsbevis genom att klä dem inför livsvägen. I analogi med det kan nattvarden ses som färdkosten nådens Gud ger för att stärka och upprätthålla oss på vägen mot enhet. I nattvarden gav Kristus oss det yttersta beviset på sin kärlek, strax innan lidandets och lydnadens väg förde honom till korset. Den kärleksgåvan stärker oss att tillsammans vara på väg mot samsyn och enhet.

Ett kraftfullt vittnesbörd om hur långt kyrkorna har kommit på enhetens väg finns i dokumentet *Från konflikt till gemenskap* (2016). För första gången ger romerska katoliker och lutheraner en gemensam beskrivning av reformationens betydelse och uppmanar till förhållningssätt som kan främja processen mot större gemenskap mellan romersk-katolska kyrkan och de evangelisk-lutherska kyrkorna.³²

För att tillsammans uppmärksamma 500 år av reformation antog Lutherska världsförbundet och romersk-katolska kyrkan gemensamt de fem ekumeniska imperativen i dokumentet *Från konflikt till gemenskap* i Lund 2016. De ska därmed vara vägledande för det fortsatta samtalet.³³ Det första imperativet lyder: "Katoliker och lutheraner bör alltid börja i enhetens perspektiv och inte i splittringens, för att stärka det gemensamma även om det är lättare att se och erfara skillnaderna."³⁴

Denna hållning kommer också till uttryck i ett nytt dokument som vuxit fram ur den officiella luthersk-katolska dialogen: *Baptism and Growth in Communion*.³⁵

Evangelisk-luthersk och ortodox syn

Lutherska världsförbundet och de ortodoxa kyrkorna har vid flera tillfällen samlats för gemensamma överläggningar om nattvarden. Kyrkorna är samstämmiga i mycket, men förklarar nattvarens innebörd och anger hur den ska gestaltas och förberedas på olika sätt. Kyrkorna utgår från att den döpta får del av den heliga Anden och blir del av Kristi kropp som är kyrkan. Nattvarden som tack-sägelsens måltid, eukaristi, är av central betydelse för både lutheraner och ortodoxer. Både i evangelisk-luthersk och ortodox tradition finns tron att Kristus offrade sig en gång för alla, men det finns olika sätt att beskriva Kristi offer.

Tolkningarna av hur Kristus är närvarande i brödet och vinet skiljer sig åt mellan evangelisk-lutherska och ortodoxa kyrkor. Evangelisk-luthersk teologi kan till exempel tala om en transformation (*mutatio*) av brödet och vinet i Kristi kropp och blod, utan att brödets och vinets fysiska karaktär upphör i nattvarden. Guds Ord gör det till ett sakrament. Ortodox teologi bekänner en verklig förändring genom den heliga Anden (*metabole*) av brödet och vinet i Kristi kropp och blod. Inte i betydelsen en förändring av brödets och vinets substans, utan som en förening med Kristus.³⁶

Lutheraner och ortodoxa har en gemensam syn på nattvarens sociala konsekvenser. Ortodoxerna talar om "liturgin efter liturgin".

Lutheranerna är engagerade i mission, internationell diakoni och sociala biståndsprojekt. Tillsammans är kyrkorna genom nattvardsfirandet utmanade att möta världens behov.³⁷ Överenskommelser mellan de två kyrkliga traditionerna om liturgisk praxis skulle kunna bidra till att uppnå större enhet och att nå målet om ett gemensamt nattvardsfirande.³⁸

Evangelisk-luthersk och reformert syn

En ökad samsyn gällande nattvarden har uppnåtts mellan kyrkor i evangelisk-luthersk respektive reformert tradition. En för kyrkorna gemensam förståelse av evangeliet som grund för kyrkans enhet är avgörande, något som ska komma till uttryck i förkunnelsen och sakramentsförvaltningen.³⁹ Detta hävdades redan i *Leuenberg-överenskommelsen* från 1973⁴⁰ och har bekräftats i det senaste dokumentet från samtalen mellan Lutherska världsförbundet och Reformerta världsalliansen.⁴¹ Denna samsyn har i flera länder medfört att kyrkogemenskap har kunnat ingås mellan lutherska och reformerta kyrkor.

I Sverige firades ekumeniska nattvardsgudstjänster mellan Svenska kyrkan och frikyrkorörelsen bland annat i universitetskyrkan redan på 1950-talet. Detta ledde till en ny lag år 1976, som formellt möjliggjorde att utvidga samverkan mellan Svenska kyrkan och frikyrkorna.⁴² Präster och pastorer från respektive samfund kan biträda varandra i nattvardsgudstjänst i varandras kyrkor. Det ska alltid vara tydligt enligt vilken kyrkas ordning nattvardsgudstjänsten firas.

Evangelisk-luthersk och anglikansk syn

Olika nyanser i tolkningen av nattvarden har inte heller stått i vägen för att utveckla djupare gemenskap mellan lutheraner och anglikaner. Traditionerna har sällan varit i direkt konflikt i dessa frågor. I Borgåöverenskommelsen från 1992⁴³, som har lett till kyrkogemenskap mellan Svenska kyrkan och flera kyrkor från dessa två traditioner, formuleras hur vi är eniga i tron kring nattvarden på följande sätt:

Vi tror att Kristi kropp och blod är verkligt närvarande, utdelas och mottas under bröd och vin i *nattvarden* (*eukaristin*). Så mottar vi Kristi kropp och blod, han som korsfästes och uppstod, och i honom syndernas förlåtelse och alla de övriga välsignelser, som hans lidande har givit oss. Eukaristins åminnelse är inte bara en erinran om en händelse i det förflutna eller dess innebörd, utan även kyrkans verksamma förkunnelse av Guds mäktiga gärningar. Trots att vi inte är i stånd att ge Gud ett värdigt offer, förenar Kristus oss med sig i sitt självtgivande offer till Fadern, det enastående hela, fullkomliga och tillfyllestgörande offer, som han givit för oss alla.⁴⁴

Gåva och utmaning

Svenska kyrkan ser gemensamt nattvardsfirande som ett av de främsta uttrycken för gemenskap mellan kristna. Nattvarden är inte bara ett övergripande mål för ekumenikens strävan mot kyrkans enhet, utan också en väg för att ta konkreta steg mot fördjupad enhet. Det är en gåva och en utmaning att vara del av denna utveckling.⁴⁵

Vanliga frågor

”**N**ATTVARDEN ÄR ett sakrament, en av Jesus Kristus instiftad helig måltid med bröd och vin, vid vilken kyrkan och den enskilde förenas med honom och de troende i alla tider.” Så inleds kapitlet i kyrkoordningen som handlar om nattvarden.⁴⁶ Flera av svaren på de frågor som finns om vår kyrkas nattvardsfirande går att hitta i kyrkoordningen, dess paragrafer, bestämmelser och förklarande texter. Här vill vi särskilt lyfta fram några frågor, och hur vi ser på dem, teologiskt och pastoralt utifrån den ordning och det gudstjänstliv vi har i vår kyrka.

Vad betyder det att nattvarden ska firas i församlingens gemenskap?

Nattvardsfirandets primära sammanhang är församlingen, det är alltså i församlingens gemenskap som nattvard ska firas.⁴⁷ Nattvarden ska vara tillgänglig. Den ska firas offentligt, synligt och med en inbjudan till alla döpta. Om församlingsmedarbetare eller andra grupper firar mässa ska gudstjänsten, genom information, utformning och placering i tid och rum, i största möjliga utsträckning göras tillgänglig för alla. Nattvarden tillhör kyrkan och församlingen och den leds alltid av en präst.

Församlingen är i sin tur en del av ett stift i Svenska kyrkan och av den världsvida kyrkan. Därför har stiftet inflytande och domkapitlet

tillsyn över församlingens nattvardsfirande. Det är ett uttryck för att nattvardens sakrament tillhör hela Kristi kyrka, inte bara individen eller den lokala församlingen. Domkapitlet får besluta om det minsta antalet huvudgudstjänster med nattvard som ska firas i varje församling under ett kyrkoår. Detta gäller även för de församlingar som ingår i pastorat.⁴⁸

När ska vi fira nattvard?

Den söndagliga mässan är den eftersträvarnsvärda formen för huvudgudstjänst, eftersom fullheten av Guds rika gåvor bjuds där. Syftet med söndagens gudstjänst är att samla människor på Kristi uppståndelses dag. Mässan är det generations- och gränsöverskridande tillfälle då församlingens och verksamheternas helhet blir synlig och därmed också Kristi kropps rikedom.

I vår kyrka finns dock många olika traditioner och omständigheter som gör det lättare eller svårare att fira mässa varje söndag. Människor idag har olika livsrytm. Därför är det viktigt att olika tillfällen att ta emot nattvarden ges. Kommunikations- eller livsmönster kan se olika ut, och göra att en veckomässa i praktiken blir församlingens huvudsakliga gudstjänst. Kyrkans veckorytm med söndagen som utgångspunkt utmanas idag och kan just därför vara den dag vi på nytt har en särskild möjlighet att lyfta fram.

Hur ofta kan vi fira nattvard?

Många har tidigare undervisats om nattvardens helighet, och av detta dragit slutsatsen att nattvard inte ska firas för ofta. Det har

kunnat leda till att människor upplevt att det inte varit rätt att fira söndaglig mässa. När det firas gudstjänst med nattvard avstår man kanske därför hellre från att gå till kyrkan. Men även den som av olika skäl väljer att sitta kvar i bänken eller tar emot personlig välsignelse under nattvardsfirandet är en del av gemenskapen. Samtal och bibelstudium är viktiga vägar för att skapa en vidare och gemensam förståelse för nattvardens betydelse och inspirera till att fira mässa regelbundet.

Martin Luther betonade vikten av att fira nattvard ofta. I *Stora katekesens* del om altarets sakrament "förmanar och uppfordrar" han:

... att man icke må låta en sådan stor skatt, som man bland de kristna dagligen förvaltar och utdelar, gå sig förbi utan gagn, d.v.s. att de som vilja vara kristna skicka sig att ofta undfå det högheliga sakramentet.⁴⁹

Vad lär vår kyrka om nattvard till den som inte är döpt?

Kyrkoordningen anger att var och en som är döpt får ta emot nattvardsgåvorna (20 kap. 2 § och 59 kap. 17 §). I det tidigare avsnittet om relationen mellan dop och nattvard skriver vi om den teologiska motiveringen för ordningen mellan sakramenten. Nattvarden påminner oss om och bekräftar den tillhörighet till Kristus som vi fått som en verklighet i dopet. Nattvarden är de döptas måltid. Det har genom hela kyrkans tid varit praxis och utgångspunkt. I urkyrkan deltog katekumenerna, de som förberedde sig för dop, endast i mässans första del.

Svenska kyrkans situation i ett samhälle med både religiös mångfald och sekularisering ställer oss dock inför särskilda utmaningar. Frågan om att välkomna odöpta till nattvarden har varit uppe i kyrkomötet vid flera tillfällen sedan år 2005, men inte lett till en förändrad syn. Frågor om sakramentsteologi är intimt relaterade till förståelsen av kyrkans och de enskilda kristnas identitet samt till förståelsen av evangeliet.

Genom att dopet skapar och förverkligar en relation med Kristus och kyrkan möjliggörs enhet mellan kristna. Dopet är grunden för de kristnas jämlikhet (Galaterbrevet 3:27–28). Denna gemenskap mellan jämlikar vidgas och hålls vid liv genom nattvardsfirandet. Dopet är också en kallelse till ett liv med Kristus, till en fördjupad tro och gemenskap med Gud och med varandra. Att leva i dopet är att återkomma till förlåtelsen i nattvarden, att delta i kyrkans liv och att engagera sig i världen (jfr Romarbrevet 6:1–11).

I ekumeniska dokument framhålls att många kristna kyrkor i dag erkänner varandras dop. I internationella ekumeniska sammanhang ses dopet som något för de kristna gemensamt och grundläggande, utan att skillnader i dopsyn och doppraxis förnekas eller upphör att finnas. Denna samsyn är en gåva att värna. Svenska kyrkan förfogar därför inte fritt över om nattvardsbordet ska öppnas för odöpta. Dopet införlivar den döpte i Kristi kropp. I nattvarden aktualiseras, utövas, bekräftas och fördjupas den gemenskapen.

Människor som inte är döpta kommer på eget initiativ till nattvarden. I gudstjänsten kontrollerar vi givetvis aldrig vem som är döpt och vem som inte är det. Då gäller gästfrihet. Den pastorala

omsorgen är vägledande för att alla ska bemötas på ett värdigt sätt när nattvard firas.

Det är viktigt att göra dopet tillgängligt och vägen till dopet lätt. Det är vårt uppdrag att samtala och predika om dopet så att människor upplever att deras längtan efter delaktighet bejakas och välkomnas. Prästen ska därför söka samtal med varje person som inte är döpt, men som kommit till nattvarden, förklara sambandet mellan sakramenten och inbjuda till dop och dopförberedelse efter behov.

Hur inkluderas odöpta konfirmander när vi firar nattvard?

Konfirmandledare undrar ibland hur de odöpta konfirmanderna ska kunna inkluderas när mässa firas. Det är viktigt att odöpta konfirmander får konkret kunskap om hur vägen till dop och nattvard ser ut under konfirmationstiden. Att väcka och ta hand om förväntan samt omsorg om dopgudstjänsten hör till konfirmandpedagogiken.

Gruppen kan fira mässa också innan alla är döpta. Hela gudstjänsten och dess olika moment handlar om gemenskap. Tillsammans bär vi ett ansvar för att gestalta denna gemenskap på ett inkluderande sätt, till exempel genom fridshälsningen och välsignelse för den som ännu inte kan ta emot bröd och vin. Så snart det är möjligt, utifrån hur undervisningen lagts upp, döps konfirmanderna och kan sedan ta emot nattvarden.

När är barnen välkomna till nattvarden?

Barn har tillträde till nattvarden på dopets grund, och kravet på konfirmation för att få ta emot nattvarden togs bort år 1979 genom beslut i kyrkomötet. Detta var en konsekvens av att dopet alltmer lyfts fram i teologi och kyrkoliv. Dopet ger tillträde till nattvarden. Det var och är fortfarande ett faktum att barn i allt större omfattning deltar i församlingens gudstjänster i stället för att ha eget andaktsliv inom söndagsskolans ram.⁵⁰

Efter det att ändringen var införd gav biskopsmötet ett antal pastorala råd.⁵¹ Barn hade redan i ur- och fornkyrkan deltagit i kommunionen. Det var en tradition som bröts under medeltiden i den västliga delen av kyrkan, men som sedan togs upp på nytt bland annat vid Lutherska världsförbundets fjärde generalförsamling 1963. I evangelisk-luthersk tradition hade det funnits ett fokus på undervisning och insikt i nattvardens innebörd genom förberedelse. Biskoparna ansåg att detta fortsatt var en förutsättning för barnens deltagande i nattvarden. Men de menade också att barnen kan få en förståelse för nattvardens djup och helighet genom att delta i nattvardens gemenskap.

Länge förutsattes barnets deltagande i kommunionen höra samman med familjen som miljö för undervisning. I dag har familjen som trons primära sammanhang försvagats och församling och faddrar har ett större ansvar för att hjälpa barnen på trons väg genom livet.⁵² Föräldrar behöver stöd för att på bästa sätt hjälpa barnen att "dag för dag leva i sitt dop".⁵³ Kyrkans barnverksamhet är också betydelsefull, eftersom den kan vara trons konkreta sammanhang för ett barn.

Medarbetarna som finns där har ett ansvar vid nattvardsfirandet genom att hjälpa till och skapa trygghet, inkludering och förståelse.

Hur firar vi nattvard i ekumeniska sammanhang?

Ibland firas nattvard i ekumeniska sammanhang. Svenska kyrkan har ekumeniska överenskommelser med många kyrkor. Att vi inbjuder alla döpta till nattvardsfirande i vår kyrka innebär att även döpta från andra kyrkor kan få ta emot nattvarden i Svenska kyrkan.⁵⁴ Huruvida Svenska kyrkans medlemmar får ta emot nattvarden i andra kyrkor beror på sammanhanget. Från vår sida finns det inget principiellt hinder att vi som tillhör Svenska kyrkan går till nattvarden i andra kristna samfund. Vi måste dock ha respekt för de samfund som av teologiska skäl ännu inte välkomnar oss till sina nattvardsbord. Vi bör givetvis också ta ställning till om vi kan bejaka den syn på tro, sakrament och ämbete som ligger bakom det sätt på vilket nattvard firas i ett annat samfund.

När nattvard firas i ekumeniska sammanhang firas den alltid enligt den inbjudande kyrkans ordning, inte enligt någon blandordning där det är oklart i vilket sammanhang måltiden hör hemma. En präst i Svenska kyrkan får leda gudstjänster och kyrkliga handlingar enligt den ordning som gäller i någon annan evangelisk-luthersk kyrka inom Lutherska världsförbundet eller i en kyrka eller ett samfund som Svenska kyrkan genom beslut av kyrkomötet har kyrkogemenskap med eller har ingått en överenskommelse om särskild ekumenisk samverkan med. Kyrkogemenskapen kan vara fullständig eller partiell och detta leder till skilda möjligheter i olika ekumeniska sammanhang.

Biskopen ger vägledning i det enskilda fallet. Gudstjänsten eller den kyrkliga handlingen får inte vara av sådan karaktär att den står i strid med Svenska kyrkans tro, bekännelse och lära.⁵⁵

En präst i Svenska kyrkan får biträda vid en nattvardsgudstjänst i annat kristet trossamfund om kyrkoherden eller motsvarande i den församling där gudstjänsten ska firas medger det och den utlyses som ekumenisk gudstjänst. Biträda vid annan kyrkas nattvarvsfirande innebär att det är en präst/pastor i den kyrkan som leder gudstjänsten som säger förlåtelseorden, läser instiftelseorden och ber nattvarvsbönen. I gudstjänstordningen ska ingå läsning av instiftelseorden samt utdelande av det välsignade brödet och vinet. När Svenska kyrkan bjuder in sina trossyskon firas nattvarden alltså enligt Svenska kyrkans ordning och leds av en präst i Svenska kyrkan eller av pastor som genom ekumeniska avtal har rätt att leda nattvardsgudstjänst enligt Svenska kyrkans ordning.⁵⁶

Vilka nattvarvsböner får användas?

Nattvarvsbönerna är vår kyrkas gemensamma tydningsord av nattvarden och inte texter som församling och präst själva förfogar över. Vid nattvarvsfirande i Svenska kyrkans ordning ska därför kyrkoordningen följas och kyrkohandbokens nattvarvsböner i huvuddelen Måltiden användas. Vissa undantag finns. Dessa redogörs för i kyrkoordningen och kyrkohandboken.⁵⁷

Delaktighet i liturgin är en viktig del av en levande gudstjänst. Det är dock prästens särskilda uppdrag att leda själva nattvarvsfirandet. Därför ska nattvarvsbönen inklusive instiftelseorden läsas

av celebranten ensam.⁵⁸ Företeelsen att de tjänstgörande prästerna läser instiftelseorden gemensamt, så kallad *koncelebration*, är en tradition som framhäver prästämbetet. Men varken prästernas antal eller den mångfald det kan uttrycka tillför sakramentet något. Att låta alla som på olika sätt medverkar i gudstjänsten läsa instiftelseorden gemensamt kan riskera att fördunkla både evangeliet och prästens ansvar för sakramentsförvaltningen.

Vilket bröd och vin ska användas?

Elementen vid nattvardsfirandet är bröd och vin. Uniformitet behöver inte råda i nattvardspraxis, så länge instiftelseorden läses och bröd och vin delas ut. Till nattvard i Svenska kyrkan kan användas oblater eller jäst bröd samt dryck, med eller utan alkohol, från vintred.⁵⁹ Alternativ med och utan alkohol bör erbjudas vid samma tillfälle om så är möjligt.

Nattvardens instiftelse skedde i en komplex judisk kulturell och rituell kontext med symboliska referenser som inte ger någon entydig vägledning för detaljerna i vårt nattvardsfirande. Därför bör man inte ge avgörande teologisk betydelse åt till exempel att brödet måste vara osyrat eller av ett visst sädesslag, eller att vinet måste ha en viss alkoholhalt. Det är angeläget att nattvarden görs tillgänglig för alla döpta som vill ta emot den och att vi därför tar hänsyn till människors olika behov.

Det är kyrkoherden som församlingens ledare som ytterst fattar beslut om vilket bröd och vin som ska användas, inte den präst som leder gudstjänsten. Kyrkoherden fattar beslut efter att ha hört

kyrkoråd, församlingsråd och övriga präster. Kyrkoherden kan också överlägga med sin biskop.⁶⁰

Möjligheten att ta emot gåvorna under en gestalt, det vill säga antingen bröd eller vin, finns.⁶¹ Den som tar emot endast bröd eller vin får del av nattvardens fulla välsignelse.

Vilka kan dela ut nattvardens gåvor?

Den som är döpt och tillhör Svenska kyrkan kan assistera när nattvardsgåvorna delas ut, och då säga de ord som är förenade med utdelandet.⁶² Han eller hon behöver inte vara konfirmerad, men bör vara väl förtrogen med kristen tro och församlingens liv. Ett döpt barn som har tydlig förankring i kyrkans liv och verksamhet kan alltså delta i utdelandet. En döpt konfirmand kan också delta i utdelandet. Likaså kan en döpt vuxen som ännu inte är konfirmerad, men som lever i församlingens gemenskap, göra det.

Den präst som leder gudstjänsten avgör vilka personer som får biträda när nattvardsgåvorna delas ut. Det är bra att låta många få vara med och på så sätt ge möjlighet till delaktighet och att gestalta församlingens mångfald. Prästen som leder gudstjänsten, och ytterst kyrkoherden, ansvarar för att utdelandet sker med ordning och under värdiga former.

Hur ska gåvorna hanteras efter måltiden?

Evangelisk-luthersk nattvardssyn utgår från att Kristi närvaro i, med och under brödets och vinets gestalt är reell. Det är avgörande att ord och element hålls samman, eftersom det är Kristi instiftelse

och löfte som gör nattvarden till ett sakrament. Samtidigt betonar vår tradition att nattvarden är en gemenskapshandling och att det är när vi litat till de löften som ges i nattvarden, som sakramentets innebörd blir tydlig. De överblivna gåvorna ska hanteras med värdighet av respekt för nattvarden, både som sakrament och som gemenskapshandling.⁶³

Kyrkorna skiljer sig åt när det gäller hur praktiken ska utformas. I BEM-dokumentet konstateras att det å ena sidan finns kyrkor som ”framhäver att Kristi närvaro i de konsekrerade elementen förbliver efter firandet” och å andra sidan de som ”lägger huvudvikten vid själva firandet och vid att elementen konsumeras i kommunionssakten”. I BEM-dokumentet ges rekommendationen att ”bästa sättet att visa respekt för de element som erbjuds i nattvarden är att konsumera dem”.⁶⁴

Utifrån vår evangelisk-lutherska grundsyn menar vi att det fortsatt är viktigt både att hålla samman ord och element och att nattvarden sker i församlingens gemenskap. Överblivet bröd som inte konsumeras bevaras och förvaras på ett värdigt sätt i sakristian och används vid en senare gudstjänst. Det kan, men måste inte, förvaras i ett särskilt kärl. Ur vår kyrkas synpunkt är det inte nödvändigt att skilja mellan bröd som tidigare funnits i nattvardens sammanhang och nytt bröd. Däremot kan detta vara ekumeniskt lämpligt.⁶⁵

Överblivet vin som inte konsumeras hålls ut. Också detta ska ske på ett värdigt sätt i sakristian, det kan göras i en särskild uttömningskanal i kyrkorummet som även används för dopvatten (*piscina*) eller på en särskild plats i kyrkans närhet utomhus. Olika bruk vad gäller

gåvornas hanterande är alltså möjliga inom Svenska kyrkan. Dock är inte alla sätt att hantera överblivet bröd (och vin) förenliga med denna evangelisk-lutherska grundsyn, till exempel att bevara brödet och vinet som så kallade *reservata*. Ett sådant förfarande görs i syfte att vid ett senare tillfälle dela ut elementen bland sjuka eller frånvarande.⁶⁶ I vår kyrka ska sambandet mellan ordet, elementen och gemenskapshandlingen alltid bevaras. Detta betyder att även när överblivna gåvor delas ut vid enskild kommunion i Svenska kyrkan ska alltid instiftelseorden läsas av en präst.⁶⁷ Det är inte heller förenligt med vår teologi att tillbe Kristus i det överblivna brödet.

Hopp och glädje att ge

NÄR VI MÖTS för att fira nattvard träder vi på ett särskilt sätt i kontakt med världens nöd. "Så älskade Gud *världen* att han gav den sin ende son" (Johannesevangeliet 3:16). Att vända sig inåt mot nattvardsbordet betyder också att vända sig utåt mot den omfattande, kosmiska, förvandling som sker en gång för alla i Jesus självutgivelse för hela världen. I firandet sker en helande förbindelse mellan vår brustna värld och Guds förvandlande verklighet. Nöden möter nåden och väcker tacksamhet. Här hålls livet här och nu samman med den eskatologiska visionen av en ny himmel och en ny jord där rättfärdighet bor. Här hålls mystik och etik ihop. Här hålls bön och handling ihop.

I nattvardsfirandet sker alltid mer än det som de som samlats till gudstjänst vid en särskild tid och på en särskild plats medvetet kan omfamna. Den enskildas upprättelse är ställd in i ett väldigt sammanhang som spränger rummets och tidens gränser. Den personliga förlåtelsen och försoningen hålls samman med rättvisa för hela världen. Den enskilda människan tar emot förlåtelse samtidigt som den konkreta bordsgemenskapen representerar Guds förvandlande vilja för hela mänskligheten och skapelsen.

Nattvarden ska firas på ett sådant sätt att denna vida gemenskap kommer till uttryck och tar konkret gestalt. Det finns en förbindelse mellan sättet vi delar bröd och vin på vid nattvardsbordet och sättet

som jordens resurser delas på i hela mänskligheten. Skeendet vid nattvardsbordet, vår ekologiska samexistens och vardagslivet hålls samman. Nattvarden är inte bara ”andlig spis” utan är genom de konkreta gåvorna sammankopplad med den ekologiska, ekonomiska, sociala och andliga verklighet vi alla är en del av. I nattvarden tar vi emot våra egna synders förlåtelse och sänds att delta i Guds mission, förnyelsen av hela skapelsen.

Denna förnyelse är inte fullbordad, men i nattvarden får vi en försmak av Guds rike, då rättvisa och försoning har kommit till fulländning. De troendes gemenskap är på väg mot Guds rike och det uppenbarar sig i denna bordsgemenskap.

Nu är vi ett, Herren är allas,
öppnar ögon att se.
Kyrkan är vi, lever i världen,
hopp och glädje att ge.
(Sv. Ps. 398:3)

"O himmelska glädjedans, Andens fest, där dåtid, nutid och framtid blir ett."
Ur Hippolytos påskhymn.

Noter

- 1 Blixen, Karen, *Ödets lekar med Babettes gästabud*, Stockholm: Trevi 1987, s. 64.
- 2 Luther, Martin, *Lilla katekesen. Översättning, inledning och kommentarer av Carl Axel Aurelius och Margareta Brandby-Cöster*, Uppsala: Svenska kyrkan 2011, s. 48.
- 3 *Leva i dopet. Brev från biskoparna till Svenska kyrkans präster och församlingar*, Uppsala: Svenska kyrkan 2011, s. 50.
- 4 Jfr Sv. Ps. 388:3, där ”synligt tecken” används.
- 5 Luther, Martin, *Lilla katekesen. Översättning, inledning och kommentarer av Carl Axel Aurelius och Margareta Brandby-Cöster*, s. 65-66.
- 6 Luther, Martin, *Stora katekesen*, Femte delen, Om altarets sakrament s. 492.
- 7 Därför räknar luthersk tradition bara med två sakrament, dopet och nattvarden, medan till exempel romersk-katolsk tradition räknar med sju.
- 8 Luther, Martin, *Stora katekesen*, Femte delen, Om altarets sakrament s. 492.
- 9 Sv. Ps. 400.
- 10 Se Sv. Ps. 438.
- 11 *Leva i dopet*, s. 70.
- 12 Luther, Martin, *Om en kristen människas frihet*, Stockholm: Verbum 2011.
- 13 *Leva i dopet*, s. 31–33.
- 14 Didache 9:4.
- 15 Yngve Brilioth, *Nattvarden i evangeliskt kyrkoliv*, 2 uppl., Stockholm: Svenska Kyrkans Diakonistyrelse 1951.

- 16 Evangelisationsutskottets betänkande KE 1985:17.
- 17 *Dop, nattvard och ämbete. Grunddokument för samtal om kyrkans enhet, Sveriges kristna råds skriftserie nr 20*, Bromma: Sveriges kristna råd 2014.
Dokumentet finns tillgängligt i sin helhet här: <https://www.skr.org/wp-content/uploads/2018/10/dop-nattvard-och-ambete.pdf>
- 18 Bilden finns, som tidigare nämnts, redan i Didache 9:4.
- 19 Jfr *Kallad till diakon och präst i Svenska kyrkan*, Uppsala: Biskopsmötet 2014, s. 38 och *Ett biskopsbrev om diakoni*, Uppsala: Biskopsmötet 2015, s. 50.
- 20 Jfr även Sv. Ps. 298:1.
- 21 Jfr Andra Moseboken 12–14 och Josua 3–4.
- 22 Det nya förbundet som kommer till uttryck i nattvarden ska alltså inte förstås i motsatsställning till Guds förbund med judendomen som aldrig blivit ogiltiga. Jfr *Guds vägar. Judendom och kristendom – ett inomkyrkligt samtalsdokument*, Uppsala: Svenska kyrkan 2001, s 6.
- 23 Se vidare Petersson, Lena. *Kärlekens måltid: Om mässans och musikens teologi*, Lund: Arcus 2013.
- 24 För en romersk katolik är inte transsubstantiationsläran förpliktande lära. Andra sätt att uttrycka nattvardens mysterium är "transsignifikation" och "transfunktionalism". Se McGrath, Alistair, *Christian Theology: An Introduction*, Chichester, West Sussex: Wiley, Blackwell 2017, s. 525–527. Dessa romersk-katolska nattvardssyner ligger nära uppfattningar som Martin Luther och andra evangelisk-lutherska företrädare har gett och ger uttryck för. På samma sätt understryker vissa evangelisk-lutherska forskare att Martin Luthers nattvardssyn faktiskt ligger nära en transsubstantiationslära.
- 25 Jfr Aurelius, Carl Axel, *Hjärtpunkten: Evangeliets bruk som nyckel till Augsburgska bekännelsen*, 3. uppl., Skellefteå: Artos & Norma 2011.

- 26 I Sverige avskaffades konfirmationen strax efter reformationen, men under 1700-talet presenterades förslag på ordningar för barns och ungdomars första tillträde till nattvarden, admissionen. Dessa kom att utgå från kunskaps- och sedlighetskriterier. När en konfirmationsakt senare infördes i Svenska kyrkan, med en försiktig början i 1811 års kyrkohandbok, blev det sådana kriterier som stod i förgrunden. Till detta kom lagstadgat krav på att ha tagit emot nattvarden för att till exempel erhålla anställning, giftermål och flyttintyg. Kyrkliga föreskrifter och statlig lagstiftning knöts nära till varandra. I en mening kan man säga att bruket sekulariserades genom att den religiösa innebörden i nattvarden doldes av den betydelse det fick för vardagslivet.
- 27 Kyrkoordning för Svenska kyrkan, 14 avdelning, inledning.
- 28 Här skriver vi romersk-katolska kyrkan, men gemenskapen med Rom omfattar förutom den romerska riten även en rad orientaliska katolska riter. I Sverige är omkring en femtedel av de kristna som står i gemenskap med Rom exempelvis kaldéer, bysantinare eller maroniter.
- 29 *Rättfärdiggörelsen i kyrkans liv: Rapport från den katolsk-lutherska dialoggruppen för Sverige och Finland*, Stockholm: Veritas 2010, 4.5.2.2 §. I dokumentet beskrivs bland annat att gudstjänsten hos romersk-katolska kyrkan och de lutherska kyrkorna i Sverige och Finland i dag liknar varandra och att de båda uttrycker vördnad för sakramentet.
- 30 *Rättfärdiggörelsen i kyrkans liv*, 4.5.2.6 §.
- 31 Se det tredje imperativet i *Från konflikt till gemenskap: Gemensamt luthersk-katolskt högtidlighållande av reformationsminnet 2017*. Rapport från Evangelisk-lutherska/Romersk-katolska enhetskommissionen. Översättning: Mikael Löwegren, Skellefteå: Artos 2016, s. 80. <https://www.svenskakyrkan.se/fran-konflikt-till-gemenskap>
- 32 Detta gäller bland annat synen på åminnelsen, realpresensen och Kristi offer. *Från konflikt till gemenskap*, 152, 154 och 157 §§.

- 33 *Från konflikt till gemenskap, 238–245 §§.*
- 34 *Från konflikt till gemenskap, s. 79.*
- 35 *Baptism and Growth in Communion*, Genève: Lutheran World Federation 2019. Dokumentet är ett resultat av dialogen mellan Lutherska världsförbundet och den påvliga kommissionen för kristen enhet (Pontifical Council for Promoting Christian Unity, PCPCU). Det togs emot av rådet för Lutherska världsförbundet i juni 2019. Påve Franciskus har själv kommenterat frågan om att se nattvarden som färdkost. När han i november 2015 vid sitt besök i den evangelisk-lutherska församlingen i Rom fick frågan om gemensam nattvard av en luthersk kvinna som är gift med en romersk katolik kom han in på liknande tankar. Han sa: "Jag frågar mig själv: 'Är att dela nattvarden resans slut eller är det *viaticum* för att gå tillsammans?'" Frågan ville han lämna till teologerna, sa han, men talade likväl en gång till om nattvarden som *viaticum* och landade i slutsatsen: "Livet är större än förklaringarna och tolkningarna! Tänk alltid på dopet. En tro, ett dop, en Herre, så säger Paulus till oss. Och dra era konsekvenser ur det... Be till Herren och gå vägen framåt." https://w2.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2015/november/documents/papa-francesco_20151115_chiesa-evangelica-luterana.html
- 36 13th Session of the Lutheran – Orthodox Joint Commission 2–9 November 2006, 1–2 §§.
- 37 14th Session of the Lutheran – Orthodox Joint Commission 2–9 November 2008, 9–10 §§.
- 38 14th Session of the Lutheran – Orthodox Joint Commission 2–9 November 2008, 7 §.
- 39 Jfr Augsburgska bekännelsens sjunde artikel.
- 40 Community of Protestant Churches in Europe (CPCE), som fram till 2003 gick under namnet Leuenberg Church Fellowship, organiserar hundratalet protestantiska (lutherska, metodistiska, reformerta, unierade) kyrkor i Europa och Sydamerika om totalt 50 miljoner kristna. Samtliga medlems-

kyrkor har undertecknat Leuenbergöverenskommelsen från 1973 som klargör det teologiska ramverket för CPCE. Svenska kyrkan har inte undertecknat Leuenbergöverenskommelsen men har observatörstatus i CPCE, en position vi delar med Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland.

- 41 *Communion: On Being the Church. Report of the Lutheran-Reformed Commission between the Lutheran World Federation (LWF) and the World Communion of Reformed Churches (WCRC), 2006–2012*, Genève: Lutheran World Federation 2014: Där står det: "we no longer regard our distinct insights into the way in which Christ is present in the Lord's Supper ... as divisive.", (s 5–6).
- 42 Se Martling, Carl Henrik & Ahrén, Per-Olov. "Nattvarden som vägdelare" i Kieffer, René, Ezra Gebremedhin m.fl. *Nattvarens teologi*, Stockholm: Verbum 1996, s. 118.
- 43 De anglikanska kyrkorna i Storbritannien och Irland och de lutherska kyrkorna i Norden och Baltikum förde 1989–1992 samtal om kyrkans uppdrag i vittnesbörd och tjänst, om kyrkans väsen och enhet och om biskopsämbetet och kyrkans apostolicitet. Borgåöverenskommelsen är resultatet av dessa samtal som undertecknades av medlemskyrkorna 1994 och framåt.
- 44 *Borgåöverenskommelsen. The Porvoo Common Statement*, Nordisk Ekumenisk Skriftserie 29, Nordiska Ekumeniska Rådet 1993, 32 h §.
- 45 Se även *Möta människor i högtidens glädje och sorg. Pastoral rådgivning för det mångkulturella lokala sammanhanget, Sveriges kristna råds skriftserie nr 19*: Sveriges kristna råd 2013, kapitlet om nattvarden i olika kyrkotraditioner. <https://www.skr.org/material/mota-manniskor-i-hogtidens-gladje-och-sorg-19/#downloads>
- 46 Kyrkoordning för Svenska kyrkan, 20 kap. Nattvard, Inledning.
- 47 Kyrkoordning för Svenska kyrkan, 20 kap. 4 §.
- 48 Kyrkoordning för Svenska kyrkan, 17 kap. 5 §.
- 49 Luther, Martin, *Stora katekesen*, Femte delen, Om altarets sakrament s. 489.

- 50 Kommentrar till kyrkohandboken 2016, s. 21. Enligt kyrkomötets protokoll 1979 s. 598–616 och 619–629 beslutade kyrkomötet att anhänga hos regeringen om ändringar i kyrkohandboken som innebar möjlighet till tillträde till nattvarden före konfirmationen. Regeringen har 1979-06-07 bifallit kyrkomötets hemställan om handboksändring (SFS 1979:675).
- 51 Biskopsmötets pastorala råd om barnkommunion 1980-10-06–08, 116 §.
- 52 Biskopsmötet konstaterar 1998 att "det är avgörande viktigt att det finns vuxna som har ansvar för barnens deltagande i nattvardsgången", 1998-01-26–28, 12 §.
- 53 Se *Kyrkohandbok för Svenska kyrkan del I*, bön i dophandlingen.
- 54 Kyrkoordning för Svenska kyrkan, 20 kap. Inledning och 2 §. Man kan notera att detta dock är en relativt sen företeelse som successivt började gälla i praxis och fastställdes formellt i lag 1976.
- 55 Se vidare Kyrkoordning för Svenska kyrkan, 59 kap. 13 §, 17 kap. 7 och 17 §§ samt 20 kap. 6–8 §§.
- 56 Se vidare Kyrkoordning för Svenska kyrkan, 20 kap. 7 § med kommentar.
- 57 Kyrkoordning för Svenska kyrkan, 18 kap. 3 §
- 58 Med undantag av Nattvardebön 4 som kan växelläsas mellan präst och församling.
- 59 Biskopsmötet rekommenderade år 1978, som alternativ till det nattvardsvin som då var vanligast förekommande, annat alkoholhaltigt vin samt möjligheten till vin med låg alkoholhalt, vin blandat med vatten eller dryck som kommer från vinträd utan alkohol. Biskopsmötet 1978-01-23–25, 8 §. Detta upprepades vid biskopsmötet 2008-03-11, 37 §.
- 60 Kyrkoordning för Svenska kyrkan, 20 kap. 1 §. Kommentaren behandlar vad biskoparna rekommenderade 1978 när det gällde beslut om vilket vin som ska användas och hur detta ska tillämpas i Svenska kyrkans nuvarande pastorat och församlingar.

- 61 Se kyrkoordningens kommentar till 20 kap. 1 §. ”Små barn kan få endast brödet, men ändå få del av eukaristins... fulla välsignelse.”
- 62 Kyrkoordning för Svenska kyrkan, 20 kap. 5 §.
- 63 Kristi närvaro är knuten till den tid då själva gudstjänsthandlingen äger rum, i bruket (lat. in usu). Konsekvensen av denna syn när det gäller överblivna gåvor är inte alldeles klar. I dokumentet *Från konflikt till gemenskap*, 145 §, konstateras att Martin Luther ”argumenterade för att allt överblivet skulle konsumeras så att frågan om när eller hur Kristi närvaro upphör inte alls skulle uppstå”. I 155 § uttrycks därför förhållandet mellan nattvardsfirandet och de överblivna gåvorna med försiktighet: ”Gemensamt bekänner katolska och lutherska kristna, att Herrens Jesu Kristi eukaristiska närvaro är inriktad på de troendes mottagande, men att den likväl inte inskränker sig till det ögonblick då gåvorna mottages...”
- 64 BEM-dokumentet, 32 §.
- 65 Enligt *Från konflikt till gemenskap* 152 §, 156 § samt det tredje imperativet blir slutsatsen att förvara överblivet bröd på separat plats och sedan använda det i nästa mässa.
- 66 Jfr BEM-dokumentet, 32 §.
- 67 Se ordningen för Sjukkommunion i *Kyrkohandbok för Svenska kyrkan* samt jfr biskopsmötet 2006-05-15–16, 59 §, biskopsmötet 2008-01-29–30 9 § och biskopsmötet 2017-05-02 63 §, då biskopsmötet framhållit att det endast är under särskilda omständigheter som det kan vara en möjlighet att efter gudstjänsten dela ut sakramenten. Exempel på sådana omständigheter är på vårdboenden där personer följer gudstjänsten på avstånd och sedan tar emot sakramentet. Biskopsmötet betonar att det är ett undantag.

Psalmförteckning

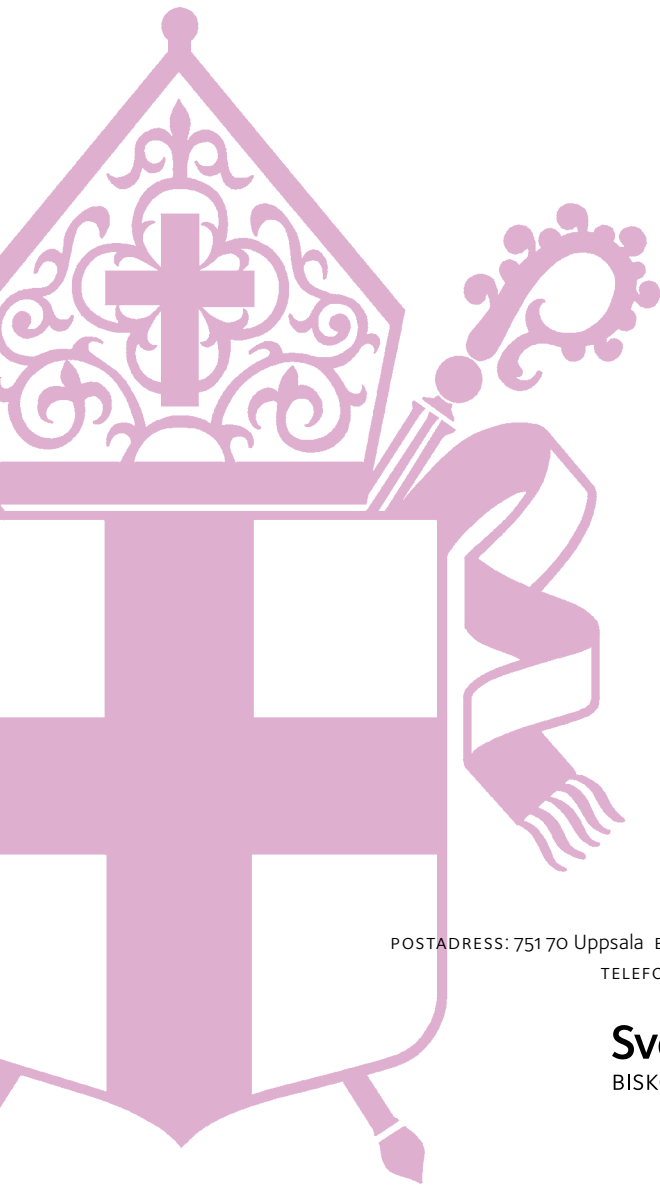
Rubrikerna i brevet är hämtade från följande psalmer
ur *Den svenska psalmboken*:

När vi delar det bröd som han oss ger ...	75:1
... då förnyas det liv av den kärlek som aldrig dör	75
All din nåd du ger oss	400:3
Här är de döptas hem	399:1
Du är vårt hjärtas fred	74:2
Som spridda sädeskornen	71
De djup som rymts i Guds barmhärtighet	396:3
Öppnad blev en räddningsväg	470:1
Av dig vi fått vad vi bär fram	397:3
Så må din kyrka samlas	71
Hopp och glädje att ge	398:3

Ett särskilt tack riktas till Maynard Gerber, judiska församlingen
i Stockholm, som bidragit med värdefull läsning av kapitlet
Öppnad är en räddningsväg.

Bildförteckning

Omslag	Foto: Albin Hillert
sid 6	Målning: Emmanuel Garibay (Foto: Magnus Aronson/Ikon)
sid 10	Foto: Albin Hillert
sid 13	Foto: Joakim Carlström/Ikon
sid 16	Foto: Magnus Aronson/Ikon
sid 21	Målning: Lucas Cranach Reformationsaltar St Marien zu Wittenberg/The Bridgeman Art Library
sid 27	Foto: Magnus Aronson/Ikon
sid 30	Foto: Gustaf Hellsing/Ikon
sid 36	Foto: Emma Berkman
sid 42	Foto: Albin Hillert
sid 49	Foto: Magnus Aronson
sid 54	Foto: Alex Giacomini/Ikon
sid 58	Foto: Gustaf Hellsing/Ikon
sid 61	Foto: Albin Hillert
sid 66	Foto: Kristin Lidell/Ikon
sid 70	Foto: Gustaf Hellsing/Ikon
sid 75	Foto: Kristin Lidell/Ikon
sid 81	Foto: Albin Hillert
sid 87	Foto: Jan Nordén Översättning citat ur Hippolytos påskhymn, Per Arne Joelsson.

POSTADRESS: 751 70 Uppsala BESÖKSADRESS: Sysslomansgatan 4
TELEFON: 018-16 95 00 svenskakyrkan.se

Svenska kyrkan
BISKOPSMÖTET